

Vita Radbodi

Het Leven van Radboud

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

**Peter Nissen
Vincent Hunink**

Vita Radbodi
Het Leven van Radboud

Vita Radbodi

Het Leven van Radboud

Ingeleid, bezorgd en vertaald door
Peter Nissen en Vincent Hunink

Vita Radbodi

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Ontwerp: Textcetera

Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789493296190

DOI: 10.54195/JRSH2039

Gratis te downloaden op: www.radbouduniversitypress.nl

© 2023 Peter Nissen en Vincent Hunink

RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Inhoud

Radboud van Utrecht, bisschop en geleerde	7
Het genre van de Vita	8
Auteur en datering van de Vita Radbodi	11
Overlevering van de Vita Radbodi	15
Radbouds jeugd en studiejaren	20
Radboud, bisschop van Utrecht te Deventer	23
Radboud als schrijver	28
Het Nachleben van Radboud	31
Vita Radbodi.	42
Het leven van Radboud	43
Naam en scholing	47
Benoeming tot bisschop	53
Zijn strenge regime	55
Een waterwonder; armenzorg	57
Van Utrecht naar Deventer; inspirerende voorgangers	59
Voorspellende en andere kwaliteiten	63
Contacten met de Noormannen	65
Voorspellingen van zijn eigen dood	67
Gerichtheid op de dood en op de hemel	69
Een verschijning van de Moeder Gods	75
Het einde nadert	77
Overlijden en begrafenis	79
Over vertaling en tekst	81
Over de auteurs	83

Radboud van Utrecht, bisschop en geleerde

Over de eerste eeuwen van het christendom in het noorden van de Lage Landen valt weinig met zekerheid te zeggen. De schoolboekjes van vroeger wilden de mensen nog wel doen geloven dat met de komst van missionarissen als Willibrord en Bonifatius de verspreiding van het christendom op Nederlandse bodem een beklonken zaak was. Maar historici vermoeden inmiddels dat de kerstening van het noordwesten van Europa toch een veel moeizamer en langduriger proces is geweest. Over het precieze verloop van dat proces staan ons slechts weinig bronnen ter beschikking. Behalve met enkele oorkonden en een aantal archeologische aanwijzingen moeten we het vooral doen met de levensbeschrijving van de hoofdrolspelers in dat proces. De levensbeschrijving van bisschop Radboud van Utrecht is een van die schaarse bronnen.

Op het grondgebied van de huidige Nederlanden hebben in de vroege Middeleeuwen twee bisschopszetels bestaan. De ene is de al in de late Oudheid gestichte zetel van Tongeren, onder bisschop Servatius verplaatst naar Maastricht en vervolgens aan het eind van de zevende eeuw door bisschop Lambertus of door bisschop Hubertus overgebracht naar Luik.¹ De andere is de zetel

1 Voor het probleem van de datering van de overbrenging van de zetel naar Luik, zie R. de la Haye, *De bisschoppen van Maastricht*, Maastricht 1985, 85-97.

van Utrecht, toegewezen aan de Iers-Northumbrische geloofsverkondiger Willibrord, die in 695 door paus Sergius tot bisschop was gewijd om te werken onder de Friezen.² Willibrord had bij die gelegenheid het pallium ontvangen, de witte schouderband met zwarte kruisjes die het teken is van de aartsbisschoppelijke waardigheid. Die waardigheid had hem de mogelijkheid geboden een kerkelijke structuur in de noordelijke Nederlanden op te bouwen: een aartsbisdom met onderhorige bisdommen. Willibrord heeft van die mogelijkheid echter geen gebruik gemaakt. De situatie was er ook niet naar. De situatie van het prille bisdom Utrecht was immers een moeilijke en zij zou dat nog zeker blijven tot het midden van de tiende eeuw, toen bisschop Balderik, bisschop van 922 tot 975, er eindelijk in slaagde iets meer van een kerkelijke organisatiestructuur in het Utrechtse tot stand te brengen.³

Uit de periode die daaraan voorafging is over de Utrechtse bisschoppen betrekkelijk weinig bekend. De figuur van bisschop Radboud vormt daarop geen uitzondering. Ook over hem weten we niet meer dan wat ons verteld wordt door enkele verspreide documenten en door de levensbeschrijving die aan hem is gewijd, de *Vita Radbodi*.

HET GENRE VAN DE VITA

Wie de levensbeschrijving van bisschop Radboud van Utrecht leest als ware zij een moderne historische biografie, doet haar geen recht. Heiligenlevens zijn programmatische gebruiksteksten. Zij zijn niet geschreven om met de esthetische criteria

2 Voor een eerste kennismaking met de geschiedenis van de Utrechtse bisschopszetel, zie M.Chr.M. Molenaar en G.A.M. Abbink, *Dertienhonderd jaar bisdom Utrecht*, Baarn 1995.

3 R. Grosse, *Das Bistum Utrecht und seine Bischöfe im 10. und 11. Jahrhundert*, Köln-Wien 1987; J.M. van Winter, 'Bisschop Balderic en de rijkskerk', in: C. Dekker (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, Utrecht 1997, 103-114.

van de bellettrie beoordeeld te worden, maar ook niet om gemeten te worden met de wetenschappelijke maatstaven van een historische biografie. Zij zijn gecomponeerd om gebruikt te worden in een religieuze context. Zij willen de lezer stichten door hem een programmatisch voorbeeld van deugdzaam leven voor te houden. Zij willen het gedrag van de lezer beïnvloeden door hem tot navolging van de beschreven uitingvormen van heiligheid te prikkelen.

Dat was al de bedoeling van de tekst die als het eerste specimen van een christelijk heiligenleven geldt: het leven van de woestijnmonnik Antonius, in het midden van de vierde eeuw in het Grieks opgetekend door bisschop Athanasius van Alexandrië.⁴ En dat bleef zo met de vele teksten die in de volgende eeuwen in navolging van de *Vita Antonii* ontstonden. Voor het Latijnse Westen werd de toon aan het eind van de vierde eeuw gezet door Sulpicius Severus met zijn nog tijdens diens leven opgetekende beschrijving van de levensgeschiedenis van Martinus van Tours.⁵

In de Middeleeuwen groeide het beschrijven van de levens van heiligen, de hagiografie (naar het Griekse 'hagios', heilig), uit tot een van de meest beoefende genres in de devotionele literatuur.⁶ Behalve de heiligenlevens in proza ontstonden er berijmde heiligenlevens, teksten over het lijden en de dood van de heiligen – zogenaamde *passiones*⁷ –, berichten over de verheffing en overbrenging van hun relieken of stoffelijke resten en preken voor

4 Voor een Nederlandse vertaling, zie V. Hunink, Athanasius van Alexandrië. Verleidingen in de woestijn. Het leven van de heilige Antonius, Amsterdam 2002.

5 Voor een Nederlandse vertaling van deze Vita, zie P. Nissen en E. Rose, Sulpicius Severus. Het leven van de heilige Martinus, Kampen 1997.

6 G. Philippart, Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques, Turnhout 1977; D. von der Nahmer, Die lateinische Heiligenvita. Eine Einführung in die lateinische Hagiographie, Darmstadt 1994.

7 In zekere zin de oudste vorm van hagiografische literatuur, want al vanaf de tweede eeuw, nog voor er volledige heiligenlevens werden geschreven, werden er berichten over het lijden en de dood van martelaren overgeleverd.

hun feest- en gedenkdagen. Teksten over de heiligen werden in de kloosters voorgelezen in de liturgie, bijvoorbeeld tijdens het nachtofficie, in de kapittelbijeenkomst – een bijeenkomst waarin ook dagelijkse mededelingen gedaan konden worden – of in de refter tijdens de maaltijden. Vanaf de achtste eeuw werden er verzamelingen van – doorgaans korte – heiligenlevens aangelegd, die meestal geordend waren volgens de kalender van het kerkelijk jaar.

Het doel van hagiografische teksten is, zoals gezegd, de stichting of *aedificatio* van de lezer of hoorder. Hij of zij moet aangemoedigd worden lof te brengen aan de heilige en aan God voor de beschreven deugdzzaamheid en vervolgens aangespoord worden tot navolging van diezelfde deugdzzaamheid. Onderdeel van die deugdzzaamheid is ook de overgave in vertrouwen aan de voorspraak van de heilige bij God. De lezer of hoorder mag zich gesterkt weten door het geloof dat de heilige bij God genadevolle verdiensten heeft verworven die hem of haar ten goede kunnen komen.

Heiligenlevens blinken niet uit door originaliteit. De opbouw van een *Vita* vertoont vaak een vast patroon: uitverkiezing van de heilige vanaf zijn prille jeugd, uitbloei in een deugdzzaam leven dat gesierd wordt door wonderen, een stichtelijk sterfbed, vaak gepaard met groot lijden, en ten slotte een voortgezette werkzaamheid in wonderen na zijn dood. Bij de invulling en aankleding van dit patroon werd vaak geput uit het repertoire aan deugdzame en wonderlijke verhalen dat in de voorafgaande traditie was opgebouwd. Dat heeft tot gevolg dat de lezer van heiligenlevens heel wat verhalen kan tegenkomen die hem uit andere teksten van hetzelfde genre al bekend waren. Bepaalde onderdelen krijgen het karakter van *topoi* of gemeenplaatsen. De heilige wordt ook niet primair als een historisch individu voorgesteld, maar als een

type of model. Aanduidingen van tijd en plaats zijn dan ook van ondergeschikt belang.⁸

Voor de *Vita* van Radboud betekent dit dat wij haar niet primair moeten lezen met de bedoeling gedetailleerde historische informatie over de tiende-eeuwse bisschop van Utrecht te verkrijgen. Eerder schetst zij ons de contouren van een spiritueel model, van een type van kerkelijk leiderschap en een exemplar van christelijke vroomheid.

AUTEUR EN DATERING VAN DE VITA RADBODI

De *Vita Radbodi* bestaat in een langere en een kortere versie, plus nog een derde variant, die als de 'verkorte versie' te boek staat.⁹ De derde variant is van weinig belang. Hij is alleen overgeleverd in een gedrukte verzameling van heiligenlevens, die bewaard is in een tweetal wiegendrukken, respectievelijk van de persen gekomen in Keulen in 1483 en in Leuven in 1485.¹⁰ Hij is onmiskenbaar gebaseerd op een bescheiden inkorting van de eerste, langere versie.

De verhouding tussen de eerste twee versies is echter minder duidelijk. Lange tijd is er van uitgegaan dat de kortere versie de meer oorspronkelijke is, gedachtig de regel dat in de Middeleeuwen eerder de neiging bestond een tekst uit te breiden en van toevoegingen te voorzien dan hem in te korten.¹¹ Deze veron-

8 A. Angenendt, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994, 138-148.

9 M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen. Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen*, 's-Gravenhage 1981, 85-87 (nr. 75).

10 Carasso-Kok, *Repertorium*, 86.

11 Deze opvatting werd bijvoorbeeld gehuldigd door H. ter Haar in zijn editie van de kortere versie: 'Leven van St. Radboud', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 35 (1914) 162-168.

derstelling werd onder meer overgenomen door de bekende historicus Jan Romein in zijn overzicht van de middeleeuwse Nederlandse historiografie.¹² In het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw werden voor het eerst kritische vragen gesteld bij de hogere ouderdom van de kortere versie.¹³ Brigitte Ahlers, die in 1976 in Tübingen een filologische dissertatie aan de oudste versie van de *Vita Radbodi* wijdde, concludeert vervolgens uit een inhoudelijke en stilistische vergelijking van de beide versies dat de langere de meer oorspronkelijke is.¹⁴ Bepaalde opvallende wendingen en stijlfiguren, waaronder ook enkele citaten van Vergilius, hebben de twee versies met elkaar gemeen; zij bewijzen hun onderlinge afhankelijkheid. De kortere versie heeft echter een deel van de informatie uit de langere versie geschrapt, waaronder bijvoorbeeld die over de jeugd van Radboud en over de etymologie van zijn naam. Wat bleef staan is vooral informatie van stichtelijke aard, zoals over de wonderen die zich in het leven van de volwassen Radboud afspeelden.

Dit maakt het volgens ons waarschijnlijk dat de tweede versie later uit de eerste is ontstaan. Men had waarschijnlijk behoefte aan een kortere tekst die zich leende voor voorlezing tijdens de eredienst op de gedenkdag van de heilige Radboud. Die gedenkdag kwam alleen voor op liturgische kalenders uit het bisdom Utrecht. In andere bisdommen heeft de verering van de heilige bisschop Radboud geen verbreiding gevonden, evenmin als in de liturgie van kloosterorden buiten het middeleeuwse bisdom Utrecht. Op de Utrechtse kalender werd de sterfdag – voor heiligen hun geboortedag in de hemel – van Radboud herdacht op 29 november. In elk

-
- 12 J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, Haarlem 1932, 24; zie ook W. Wattenbach und R. Holtzmann, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 1, Berlin 1938; Graz 1967, 100.
- 13 H. Bruch, 'De twee recensies der *Vita Radbodi*', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 38 (1951-1952) 1-13; D.A. Stracke, 'Over de *Vita sancti Radbodi*', idem 129-141.
- 14 B. Ahlers, *Die ältere Fassung der Vita Radbodi*, Bern-Frankfurt am Main 1976, 37-61.

geval vertelt de kortere versie ons nauwelijks iets wat de langere versie ons niet ook te bieden heeft, en wat zij aan de langere versie toevoegt, lijkt op latere beeldvorming rond bisschop Radboud gebaseerd te zijn. Het ligt dan ook voor de hand de langere versie als uitgangspunt voor verder onderzoek te nemen.

De schrijver van de *Vita* wordt nergens bij naam genoemd, evenmin als zijn plaats van herkomst. Het is echter duidelijk dat hij over informatie uit de regionale overlevering heeft kunnen beschikken. Hij zegt in de proloog uitdrukkelijk dat hij zich op de mondelinge traditie heeft gebaseerd. Hij geeft door wat hij 'bij monde van anderen' heeft ervaren. Ook bij enkele wonderverhalen vermeldt hij, wellicht om zijn geloofwaardigheid te vergroten, zijn bron.¹⁵ Het ligt dan ook voor de hand om hem te zoeken in de directe nabijheid van de Utrechtse bisschopszetel, wellicht onder de kanunniken die aan een van de kapittels in Utrecht waren verbonden.¹⁶

Bovendien is het duidelijk dat de *Vita*, ofschoon de handschriftelijke overlevering niet verder teruggaat dan tot de vijftiende eeuw, niet heel erg lang na het leven van de bisschop is geschreven. Sommigen pleiten zelfs voor een datering enkele jaren na zijn dood, dus in de eerste decennia van de tiende eeuw. Brigitte Ahlers heeft goede argumenten aangedragen voor een iets latere datering, na de keizerkroning van Otto I in 962. Zij baseert zich daarvoor op de passage in de *Vita* waar bisschop Radboud erop wijst dat het gepast is dat dienaren van de Kerk afstand houden tot de koning. 'Gehoorzaamheid aan hogere machten is een goede zaak, maar het is een bisschop niet toegestaan zich in wereldse beslommeringen te verwickelen.'¹⁷ Deze opmerking, aldus Ahlers,

15 Bijvoorbeeld bij de beschrijving van Radbouds ascetische levenshouding: 'Een leek genaamd Gummar, een van de bekenden van de bisschop en een geregeld bezoeker, is er niet voor teruggedeinsd hier ruchtbaarheid aan te geven'.

16 Stracke, 'Over de *Vita sancti Radbodi*', 129-130; Ahlers, *Ältere Fassung*, 76.

17 *Vita Radbodi*, 9.

past bij de kritiek op het systeem van de rijkskerk die hier en daar opkwam na de kroning van Otto I.¹⁸

Allen gaan er wel van uit dat de *Vita* geschreven is nog tijdens het episcopaat van bisschop Balderik, dus voor 975. Deze veronderstelling is gebaseerd op het feit dat in de *Vita* tot tweemaal toe wordt verhaald dat bisschop Radboud voorspelt dat Balderik zijn opvolger zal worden en dat deze bovendien de bisschopszetel van Utrecht zal herstellen en van bezittingen zal voorzien. De *Vita* lijkt daarmee mede de bedoeling te hebben om een sacrale bevestiging aan het gezag van bisschop Balderik te verschaffen.¹⁹ Kaj van Vliet heeft een suggestie gedaan voor een nadere datering van de *Vita* na het jaar 964.²⁰ In dat jaar heeft bisschop Balderik namelijk relieken van de heilige Agnes, samen met die van de Franse martelaar Benignus, vanuit Frankrijk naar de bisschopsstad Utrecht laten overbrengen.²¹ Vóór dat jaar zou van een verering voor Agnes in het bisdom Utrecht nog geen sprake zijn. In de *Vita* wordt verhaald dat bisschop Radboud een visioen had waarin hij de Moeder Gods zag, vergezeld van de heilige maagden Agnes en Tecla. Hij herkende de maagden aan hun edele gelaat en aan hun kleding. Bovendien maakten zij zichzelf bekend door hun naam te noemen. Het voorkomen van Agnes in de *Vita* zou, aldus Van Vliet, ingegeven zijn door de recente translatie van haar relieken. Uitgesloten is dit uiteraard niet, maar de suggestie blijft in hoge mate speculatief.

18 Ahlers, *Ältere Fassung*, 73-75; Grosse, *Bistum Utrecht*, 6-8.

19 *Vita Radbodi*, 8 en 9. Zie Ahlers, *Ältere Fassung*, 70-71.

20 K. van Vliet, 'Van missiebasis tot stadskapittel', in: J.R.M. Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, Nieuwegein 1996, 12-30, in noot 57 op 309. Zie eveneens K. van Vliet, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227*, Zutphen 2002, 157, noot 653.

21 Voor de translatie van 964 als het begin van de Agnesverering in het Utrechtse bisdom, zie ook C. Caspers, 'Sint Agnes als katalysator. Een jonge Romeinse martelares vertelt over de spiritualiteit van de zusters van Diepenveen', *Trajecta* 11 (2002) 18-40, met name 22-23. De translatie is beschreven in een anonieme tekst uit diezelfde tijd: Carasso-Kok, *Repertorium*, 9-10 (nr. 7).

OVERLEVERING VAN DE VITA RADBODI

De langere versie van de *Vita Radbodi* is in slechts één handschrift overgeleverd, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag onder de signatuur 70 E 21 (vroeger L 29). Het betreft een handschrift uit de vijftiende eeuw met de Latijnse teksten van de levens van de heiligen wier gedachtenis volgens de kalender gevierd wordt in de maanden mei tot en met november. Het handschrift zal zo goed als zeker deel hebben uitgemaakt van een tweestel: een handschrift met de heiligen van de wintermaanden, het andere met die van de zomermaanden. Het onderhavige handschrift heeft van dit tweestel het zogenaamde zomerdeel gevormd.

De tekst van de heiligenlevens in het handschrift, dat ook wel een passionaal wordt genoemd, is in grote lijnen gebaseerd op die van de *Legenda aurea* of 'Gulden Legende', de in de Middeleeuwen meest verspreide en meest gelezen verzameling van heiligenlevens, geschreven door de dertiende-eeuwse hagiograaf Jacobus van Voragine (1228/29-1298), eerst prior van de dominicanen en later aartsbisschop van Genua.²² Deze verzameling is in meer dan duizend handschriften verspreid en in de meeste delen van Europa tevens in de volkstaal overgeleverd. Her en der werd zij aangevuld met lokale, regionale, diocesane of nationale heiligen. Dat is ook gebeurd in het hier beschreven handschrift, waarin enkele teksten zijn toegevoegd over heiligen die in het bisdom Utrecht bijzondere verering genoten: allereerst op 327recto-329verso de *Vita Radbodi*, vervolgens een over de heilige Bonifatius handelende preek voor het feest van Allerheiligen van de hand van de benedictijnse abt en latere aartsbisschop van Mainz

22 M. Carasso-Kok, 'Een goed geordend verhaal. Jacobus de Voragine en de Legende aurea', in: A.B. Mulder-Bakker en M. Carasso-Kok (red.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*, Hilversum 1997, 27-48; zie nu ook de voortreffelijke inleiding op de vertaling door Ton Hilhorst en Caroline Hilhorst-Boink: *Jacobus de Voragine, Legenda aurea. Levens van de heiligen*, Amsterdam 2022.

Hrabanus Maurus (ca. 780-856)²³ en ten slotte het heiligenleven van Lebuinus.²⁴

Het handschrift is afkomstig uit de bibliotheek van het Sint-Catharinaklooster te Muiden, zoals blijkt uit een bezittersmerk op het schutblad voorin het handschrift: 'liber sororum sancte katerine muden' (boek van de zusters van Sint Catharina te Muiden). Van dit klooster van tertiarissen, dat wil zeggen van zusters die in gemeenteverband leefden volgens de feitelijke voor leken geschreven derde regel van Sint Franciscus, is de stichtingsdatum onbekend.²⁵ Het hield in de zestiende eeuw ten gevolge van de Reformatie op te bestaan. Het klooster werd toen als weeshuis in gebruik genomen en de kerk als pakhuis.²⁶ Het uit Muiden afkomstige handschrift met de *Vita Radbodi* werd in 1847 door de Koninklijke Bibliotheek verworven als onderdeel van wat bekend stond als de collectie Weesp.²⁷ Tien jaar eerder, in 1837, ontdekte de hervormde predikant F.H.G. van Iterson in een kast in de kamer van de kerkmeesters van de Sint-Laurenskerk te Weesp namelijk een verzameling van 51 middeleeuwse handschriften en 57 wiegendrukken of incunabelen. De verzameling werd op aanraden van de predikant in 1847 aan koning Willem II geschonken ter plaatsing in de Koninklijke Bibliotheek

23 In *festivitate omnium sanctorum sermo domini Rabani*, ff. 329verso-331recto. Voor een preek van Hrabanus Maurus op de gedenkdag van Bonifatius, de stichter van 'zijn' klooster Fulda, zie *Patrologia Latina* 110, 47-49.

24 In het handschrift: ff. 331recto-332verso. Het betreft de anonieme *Vita sancti Lebuini presbyteri et confessoris*, mogelijk geschreven door ene Nitger, die in dienst was van de Utrechtse bisschop Balderik in de tiende eeuw. Zie W. Kronshage, 'Die Entstehung der Vita Lebuini', *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 36 (1964) 1-27. Zie ook Carasso-Kok, *Repertorium*, 54-57 (nr. 50).

25 Het bestond in elk geval al vóór 1470. Zie D. de Kok, *Monasticon Batavum*, I. Supplement, Amsterdam 1942, 117.

26 M. Schoengen, *Monasticon Batavum*, I. De Franciscaansche orden, Amsterdam 1941, 150. Zie ook H. van Ginkel, *Het rijke verleden van vestingstad Muiden*, Zwolle 2004.

27 *Inventaris van de handschriften van de Koninklijke Bibliotheek*. Voorlopige uitgave, deel I (kastnummers 66-70), 's-Gravenhage 1988, 45; zie ook 103-104.

te Den Haag.²⁸ Het handschrift telt 334 bladen van 290 bij 213 mm. en is gebonden in een contemporaine, later gerestaureerde, bruinlederen band met blindstempels (lelie in ruit). De bladen zijn beschreven in twee kolommen van circa 46 regels, met een schriftspiegel van 203 bij 148 mm.

Het handschrift is niet in Muiden ontstaan, maar in Weesp. De schrijver – of beter gezegd kopiist – van althans de tweede helft van het handschrift, vanaf f. 152, maakt zichzelf namelijk bekend aan het slot van de tekst van het passionaal als de priester Petrus Zwaninc, wonend in het zusterklooster van Sint Jan de Evangelist, ook bekend als het Oude Convent, een klooster van tertiariessen te Weesp. Hij voltooide het zomerdeel van het passionaal op de vooravond van de gedachtenis van de heilige Odulphus, dat wil zeggen op 11 juni, in het jaar 1461.²⁹ De priester Petrus Zwaninc, Swaninc of Zwanincxz overleed volgens een aantekening in een ander Haags handschrift in 1493.³⁰ Hij schreef tussen 1457 en 1474 nog zeker vijf andere handschriften,³¹ terwijl volgens de codicoloog Peter Gumbert nog twee andere handschriften uit 1480 en 1493, beide eveneens afkomstig uit Weesp, ook wel eens van zijn hand zouden kunnen zijn.³²

28 O. Vlessing, *De collectie-Weesp. Een onderzoek naar oorsprong en geschiedenis van een middeleeuws boekenbezit*, Amsterdam 1979 (doctoraalscriptie).

29 F. 326verso: 'Explicit secunda pars passionis originalis de tempore estivo conscripta pro ultima parte per manus petri zwaninc in weesp. Et finita anno domini mccccLxi crastino odulfi confessoris. Deo gracias'.

30 KB 73 G 1, f. 40verso.

31 J. Deschamps, *Middel nederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*, Leiden 1972 (tweede herziene druk), nr. 63, met name 184-185: Weesp, Gemeentearchief, III B 1; Cambridge, Fitzwilliam Museum, 271; Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 73 G 9; 73 G 21, en 73 G 32. Zie ook de beschrijving door Jan Deschamps in: *Jan van Ruusbroec 1293-1381. Tentoonstellingscatalogus*, Brussel 1981, nr. 123, pp. 292-293.

32 Het betreft de handschriften Utrecht, Museum Catharijneconvent, BmH 77 en 105. Zie J.P. Gumbert, *Manuscripts datés conservés dans les Pays Bas. Catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine por tant des indications de date, Les manuscrits d'origine néerlandaise (xive-xvie siècles)*, Leiden 1988, 96-97, nr. 413; 287, Pl. nr. 846b. Voor handschrift 105, zie ook W.C.M. Wüstefeld, *Middeleeuwse boeken van Het Catharijneconvent*, Utrecht 1993, nr. 46.

In het handschrift met het zomerdeel van het passionaal zijn ook de toegevoegde teksten, dus ook het heiligenleven van Radboud, onmiskenbaar door Petrus Zwaninc geschreven in dezelfde verzorgde *littera hybrida*. Dat is een in de vijftiende eeuw vooral in de Nederlanden populaire boekletter, die een brug vormt tussen de eenvoudige cursieve letter en de meer gestileerde *textualis*.³³ De vormgeving van het handschrift is verder sober. Initialen en andere vormen van verluchting ontbreken. Alleen bij het begin van nieuwe zinnen is een eenvoudige markering in rood, rubricering genaamd, aangebracht, die bij nieuwe teksteenheden iets opvallender is.³⁴

Van de lange versie van de *Vita Radbodi* werd in de zestiende eeuw een editie verzorgd door de Keulse kartuizer Laurentius Surius (1523-1578) in het in 1575 verschenen zesde deel van zijn verzameling van heiligenlevens, *De probatis sanctorum historiis*.³⁵ Gelet op enkele varianten die deze gedrukte versie in vergelijking met het Haagse handschrift laat zien, was zij kennelijk op een andere handschriftelijke overlevering gebaseerd.³⁶ Zij werd enkele malen – in 1581 en 1618 – overgenomen in herdrukken van het werk van Surius, en later in de zeventiende eeuw door de geleerde Franse monnik Jean Mabillon (1632-1707) in zijn collectie van benedictijnse heiligenlevens.³⁷ In de negentiende eeuw ten slotte werd zij, naar het voorbeeld van Dom Mabillon, door de erudiete Franse

33 De benaming hybrida is door de Nederlandse paleograaf en codicoloog G. Lief-tinck ingevoerd. Zie B. Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, Berlijn 1979, 182-183.

34 Deze iets opvallender gemarkeerde teksteenheden zijn vervolgens in de editie van Holder-Egger, *Vita Radbodi*, als paragrafen genummerd.

35 Surius, *De probatis sanctorum historiis*, vi, Keulen 1575, 615-618. Over de samensteller van dit werk, zie P. Nissen, 'Surius, Laurentius', in: J. Baers e.a. (red.), *Encyclopedie van de mystiek. Fundamenten, tradities, perspectieven*, Kampen-Tielt 2003, 1075.

36 De varianten worden gesignaleerd in het notenapparaat van de hierna volgende editie.

37 J. Mabillon (ed.), *Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti*, v, Parijs 1685, 27-31; tweede druk 1738, 28-32.

priester Jacques-Paul Migne (1800-1875) overgenomen in zijn *Patrologia Latina*.³⁸

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de Duitse geleerde Oswald Holder-Egger (1851-1911) door zijn leermeester Georg Waitz (1813-1886) op het Haagse handschrift gewezen. Holder-Egger was vanaf zijn promotie in 1875 tot zijn overlijden medewerker van het grootscheepse Duitse editieproject van historische bronnen, de *Monumenta Germaniae Historica*, waarvan Waitz, hoogleraar te Göttingen, sinds 1875 de leider was.³⁹ Dat handschrift werd Holder-Egger met toestemming van de Nederlandse minister toegezonden, zodat hij te Berlijn een nieuwe, op het enige handschrift gebaseerde kritische editie kon voorbereiden.⁴⁰ Deze verscheen in 1887 in de *Monumenta Germaniae Historica*.⁴¹ In hetzelfde jaar werd overigens ook een editie naar hetzelfde handschrift gepubliceerd in de *Analecta Bollandiana*, het wetenschappelijke periodiek van de Bollandisten, het geleerde genootschap van de jezùietenorde dat zich al sedert de zeventiende eeuw bezighoudt met de wetenschappelijke bestudering en uitgave van heiligenlevens.⁴² Deze editie, voorzien van een inleiding van niet meer dan acht regels, wijkt op slechts weinig punten af van die van Holder-Egger.

Tot op heden was de uitgave van Holder-Egger de standaardeditie van de *Vita Radbodi*. In onze uitgave wordt nu een nieuwe, verbeterde editie van de langere versie van het leven van bisschop

38 J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, 132, Parijs 1853, 539-546.

39 Over dit editieproject, zie H. Fuhrmann, 'Sind eben alles Menschen gewesen.' Gelehrtenleben im 19. und 20. Jahrhundert, dargestellt am Beispiel der Monumenta Germaniae Historica und ihrer Mitarbeiter, München 1996. Over Holder-Egger met name 56-58 (met foto op 57). Voor een foto van Waitz, zie 51.

40 Dat het handschrift naar Berlijn werd gezonden, blijkt uit het Latijnse voorwoord van Holder-Egger bij de in de volgende noot genoemde editie.

41 O. Holder-Egger (ed.), 'Vita Radbodi episcopi Traiectensis', *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, xV,1, Hannover 1887, 568-571c.

42 *Analecta Bollandiana* 6 (1887) 5-15.

Radboud volgens het Haagse handschrift aangeboden, die op enkele punten afwijkt van de editie van Holder-Egger.

Behalve de langere versie van de *Vita* circuleerde er vanaf de vijftiende eeuw nog een kortere versie. Zij komt voor in een vrij groot aantal passionalen, legendaria of andere collecties van heiligenlevens, bestemd voor kloostergemeenschappen van uiteenlopende aard.⁴³ Voor onze editie hebben wij van de handschriften van de kortere versie geen gebruik gemaakt.

RADBOUDS JEUGD EN STUDIEJAREN

'Bode van (goede) raad', zo wordt de naam van bisschop Radboud in de *Vita* uitgelegd: 'consilii nuncius'.⁴⁴ De naam, die in de handschriften in enkele varianten voorkomt (Radbodus, Ratbodus, Radbodo, Rabbodo, Ratboto), roept de herinnering op aan de heidense Friese koning Radboud, die ongeveer twee eeuwen eerder leefde (hij overleed in 719).⁴⁵ Ook de latere bisschop Radboud zou volgens de *Vita* van moederszijde van Friese komaf zijn. De tekst stelt de heidense koning zelfs voor als de betoudovergrootvader

43 Carasso-Kok, Repertorium, 86, noemt acht handschriften, waarvan er een tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan. Naar het handschrift Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 129 G 3, uit de eerste helft van de vijftiende eeuw, is de korte versie uitgegeven door H. ter Haar, 'Leven van St. Radboud', Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 35 (1914) 162-168. Voor een overzicht van foutieve lezingen in deze editie, zie Ahlers, *Ältere Fassung*, 12-14.

44 Het beste redelijk recente overzicht van het leven van Radboud biedt het artikel van A.G. Weiler, 'Sint Radboud, bisschop van Utrecht (Deventer) van 899/900 tot 917. Pastor, geleerde, historicus, dichter en componist', *Trajecta* 12 (2003) 97-115. Dit artikel was voortgekomen uit een verzoek van het College van Bestuur van de Katholieke Universiteit Nijmegen, medio 2002 gedaan met het oog op de overweging van een mogelijke naamsverandering van de universiteit in Radboud Universiteit Nijmegen.

45 Voor de varianten van de naam en de etymologie, zie Bruch, 'Twee recensies', 10-11. De naam komt overigens ook elders voor: in de negende eeuw heette een markgraaf van Beieren Radboud en in de tiende eeuw een aartsbisschop van Trier. Zie *Lexikon des Mittelalters*, VII, München 1995, 385-386.

(*attavus*) van zijn moeder en meldt dat de latere bisschop zijn naam aan een familietraditie te danken heeft. Tegelijk wordt hij als een soort postume tegenspeler van zijn verre voorvader voorgesteld. Waar deze laatste het heidendom onder de Friezen bevorderde, zo zou de bisschop als een bode van goede raad naar het volk van zijn voorouders terugkeren om het te verlichten met het evangelie.

Radboud werd geboren uit christelijke Frankische ouders. De *Vita* noemt Lomochanum, waar Radboud na zijn studietijd zijn familie wilde gaan bezoeken, zijn vaderstad. Mogelijk is hiermee de Lommegouw of pagus Lomensis bedoeld, het gebied tussen Maas en Sambre bij Namen.⁴⁶ Educatie speelde volgens de voorstelling van de *Vita* al vroeg een prominente rol in het leven van Radboud: zijn ouders lieten hem leren lezen en schrijven. Voor zijn verdere vorming werd hij naar Keulen gestuurd, waar zijn oom Gunther of Gunthar aartsbisschop was. Daar werd Radboud in de domschool, dat wil zeggen de aan de kathedrale kerk verbonden opleiding, ingeleid in de beginselen van de grammatica en de retorica, die het fundament vormden voor iedere verdere wetenschappelijke vorming. In oktober 863 werd de Keulse aartsbisschop evenwel door paus Nicolaas I afgezet wegens een conflict rond de scheiding van koning Lotharius, een conflict waarin Gunther de zijde van de koning tegen de paus koos. De *Vita* formuleert dit heel omzichtig: ‘Het verging de bisschop minder goed.’ Deze formulering zal ook mede ingegeven zijn doordat de schrijver van het heiligenleven zich elders keert tegen een al te grote afhankelijkheid van de bisschoppen jegens het hof. Hij zal wellicht van mening geweest zijn dat de paus in het conflict van 863 gelijk had.

Vanuit Keulen vertrok Radboud nu naar de hofschool van Karel de Kale, de zoon van Lodewijk de Vrome, die koning was van het

46 M. Gysseling, Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), Brussel 1960, 630.

(West-)Frankische rijk. Die hofschool was gevestigd in Compiègne, waar Karel de Kale als tegenhanger van de palts (= paleis) te Aken een nieuwe hofkapel had laten bouwen. De school die daaraan verbonden was en die door een sterk kloosterlijke levensstijl gekenmerkt werd, was tot grote bloei gekomen onder geleerden als Hincmar van Reims.⁴⁷ Zij vormde het centrum van geleerdheid in het christelijke Europa van de tweede helft van de negende eeuw. Dat was wellicht nog het meeste te danken aan de aanwezigheid van de waarschijnlijk uit Ierland afkomstige mysticus, filosoof en theoloog Johannes Scotus Eriugena (ca. 810-877), de meest originele denker van zijn tijd.⁴⁸ Radboud zal hem zo goed als zeker nog hebben meegemaakt, ofschoon de leiding van de hofschool in zijn studietijd volgens de *Vita* was toevertrouwd aan Manno († 880), ook wel Nanno genoemd, die eerder leiding had gegeven aan de kathedrale school van Laon, waar overigens ook Scotus Eriugena had gedoceerd. Met wat er aan wetenschappelijke kennis, eruditie en beschaving op dat moment in Europa voorradig was, kon Radboud aan de hofschool ten volle kennis maken. Volgens de *Vita* legde hij zich toe op de 'zevenvoudige wijsbegeerte', waarmee de klassieke zeven vrije kunsten bedoeld zullen zijn. Daarnaast is tevens sprake van zijn toeleg op de methoden van de 'drievoudige wijsbegeerte', waarmee wellicht verwezen wordt naar de indeling van de wetenschap of wijsbegeerte in fysica, ethica en logica. Radboud was dus in aanleg een universeel geleerde, die zich thuis wist in de beginselen van alle wetenschapsgebieden van zijn tijd.

De indeling van de wetenschappen in een 'drieuldige filosofie' vinden we onder meer in het werk van Alcuinus, de Engelsman die bijna een eeuw eerder de hofgeleerde was geweest aan de

47 Voor de discussie over de aard van de school (schola palatina), zie Weiler, 'Sint Radboud', 100-102.

48 P. Nissen, 'Johannes Scotus Eriugena', in: Encyclopedie van de mystiek, 1001-1002, alwaar verdere literatuur.

hofschool van Karel de Grote, de grootvader van de Karel de Kale.⁴⁹ Deze was gevestigd in het klooster van Sint Martinus te Tours, dat het centrum vormde van wat de Karolingische renaissance wordt genoemd. Dat klooster was inmiddels van een monastieke gemeenschap volgens de Regel van Benedictus omgevormd tot een kanunnikengemeenschap.

Ook daar trok Radboud heen, na het overlijden van koning Karel in 877. Dat valt althans af te leiden uit het feit dat de *Vita* vermeldt dat Radboud zich verbond met abt Hugo. Daarmee zal zo goed als zeker de oom van koning Karel bedoeld zijn, de in 887 gestorven proost – een term die kerkrechtelijk adequater is dan ‘abt’, aangezien het convent geen monnikenklooster meer was – van de kanunnikengemeenschap te Tours. Ook onder zijn leiding legde Radboud zich volgens de *Vita* toe op de studie van de filosofie, vooral van de dialectiek en de logica.

RADBOUD, BISSCHOP VAN UTRECHT TE DEVENTER

Hoe lang Radboud in Tours is gebleven, vertelt de *Vita* niet. Zeker is evenwel dat een belangrijk deel van zijn leven, zeker enkele decennia, aan studie en wetenschap gewijd is geweest. Hij zal al enkele jaren voor de afzetting van aartsbisschop Gunther in 863 in Keulen gestudeerd hebben en is zich, althans volgens de voorstelling van de *Vita*, aan studie en vorming blijven wijden tot hij naar de bisschopszetel van Utrecht geroepen werd. Dat gebeurde pas aan het eind van de eeuw, nadat op 25 september 899 bisschop Odilbold of Adelbold van Utrecht, in de *Vita* Egilbert genoemd, was overleden. De *Vita* stelt het voor alsof Radboud tot

49 Alcuinus, *De dialectica*, J.P. Migne (ed.), *Patrologia Latina* 101, 949-976, met name 952. De fysica bestaat uit arithmetica, geometria, musica en astronomia; de ethica uit prudentia, justitia, fortitudo en temperantia (de vier kardinale deugden); de logica uit dialectica en rhetorica.

het nieuwe ambt gekozen werd door clerus en volk ‘in volkomen eensgezindheid’. Belangrijker is wellicht de vermelding dat de keuze de instemming vond van koning Arnulf. Radboud zal zijn keuze immers zonder twijfel, behalve aan zijn eigen kwaliteiten, te danken hebben aan zijn goede relaties met de Frankische adel en de koninklijke familie. De hofschool van Karel de Kale was al eerder een kweekvijver voor toekomstige bisschoppen gebleken. Twee in de *Vita* genoemde studievrienden van Radboud brachten het eveneens tot bisschop: Stephanus, die bisschop werd op de zetel van Tongeren, inmiddels via Maastricht naar Luik overgebracht, en Mancio, die bisschop werd van Châlons-sur-Marne.

De vermelding van koning Arnulf maakt ook duidelijk dat de keuze van Radboud tot bisschop van Utrecht plaatsgevonden moet hebben vóór 8 december 899. Op die dag overleed namelijk koning Arnulf. Voor de datum van de wijding van Radboud tot bisschop hebben we een andere aanwijzing, namelijk een korte tekst die Radboud zelf heeft nagelaten over de rampspoed in het jaar 900.⁵⁰ Hij noemt in die tekst het overlijden van Fulco, de aartsbisschop van Reims, en dat van koning Zwentibold. Omdat hij zijn eigen bisschopskeuze laat voorafgaan aan het overlijden van bisschop Fulco, dat op 17 juni 900 plaatsvond, is het aannemelijk dat die wijding in de eerste helft van het jaar 900 plaatsvond.

Dat bisschop Radboud zijn bisschopswijding als onderdeel van de rampspoed van dat jaar beschouwde, is onthullend. Meer dan een gemeenplaats van bescheidenheid – elke bisschop met de ambitie van heiligheid hoort luidop te zeggen dat hij het ambt onwaardig is – is zij een aanduiding van twee zaken: Radboud zal niet gaarne afstand gedaan hebben van het leven van studie en wetenschap dat hij tot dan geleid had, en hij was zich bewust van de uitermate moeilijke situatie waarin de kerk van Utrecht verkeerde.

50 Annotatio ad annum 900, in: P. von Winterfeld (ed.), *Poetae Latini Aevi Carolini* iv,1, Berlijn 1899 (*Monumenta Germaniae Historica*), 161-162.

Was de opbouw van een kerkelijk leven in het noorden van de Lage Landen vanaf het begin van de kerstening al nauwelijks mogelijk geweest, sinds ongeveer een halve eeuw bevond het bisdom zich in een nog desolater toestand.⁵¹ Vanaf 857 hadden regelmatig invallen van Vikingen of Noormannen in de bisschopsstad plaatsgevonden. De bisschopskerk, toegewijd aan de heilige Martinus van Tours, was verwoest. Bisschop Hunger had na de eerste inval zijn toevlucht gezocht in het veel zuidelijker gelegen klooster op de Petrusberg te Sint-Odiliënberg, enkele kilometers ten zuiden van Roermond, dat in de achtste eeuw was gesticht door de Ierse geloofsverkondigers Wiro, Plechelmus en Odgerus. Waarschijnlijk is het bisdom Utrecht enige tijd vanuit dit zuidelijk klooster bestuurd. In elk geval werd het in 858 door koning Lotharius II aan de Utrechtse bisschop geschonken, om hem zo een veilige verblijfplaats te bezorgen.⁵²

Hungers opvolger Odibold, de voorganger van Radboud, verplaatste waarschijnlijk in 895 zijn zetel naar de stad Deventer aan de IJssel.⁵³ Daar heeft ook Radboud zich gevestigd. De *Vita* vermeldt dat hij Utrecht niet vergat; hij bleef er in zijn hart wonen en bezocht de stad in vreedstijd geregeld. Het heiligenleven suggereert overigens dat hij ook in minder vreedzame omstandigheden in Utrecht is geweest, waar hij dan 'vaak van de Noormannen te lijden had'.⁵⁴

51 F. van der Pol, 'The Middle Ages to 1200', in: H. Selderhuis (ed.), *Handbook of Dutch Church History*, Göttingen 2013, 17-95, vooral 54-56.

52 J. Linssen, 'Een onderzoek naar Odiliënberg', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 94-95 (1958-1959) 121-172, met name 134.

53 In de deelnemerslijst van een door koning Arnulf te Tribur bij Mainz bijeengeroepen synode op 6 mei 895 wordt Odibold 'Traventrensis ecclesie episcopus' genoemd. Van Vliet, *In kringen van kanunniken*, 151, noot 620. Weiler, 'Sint Radboud', 104 beschouwt deze datum ten onrechte als die waarop bisschop Odibold zijn zetel verplaatste.

54 *Vita Radbodi*, 7.

In Deventer vormden de kerk en het kloostertje (*coenobium*) die in het midden van de achtste eeuw door de Engelse missionaris Lebuinus of Liawin, gestorven rond 774, waren gesticht, het middelpunt van het vooral als missiecentrum fungerende bisschoppelijke hof. Bij het klooster ontstond een op koninklijk bezit gebouwde burcht en een handelsnederzetting, een *portus*. Deventer bestond daarmee uit drie domeinen: een koninklijk, een kerkelijk en een burgerlijk domein. Deze combinatie vormde een gunstige voorwaarde om van Deventer het bisschoppelijk bestuurscentrum te maken. De stad en de burcht boden een zekere mate van bescherming en stabiliteit aan de bisschop en zijn medewerkers. Op het kerkelijke domein woonden overigens niet alleen de geestelijken die aan kerk en klooster verbonden waren, maar ook een aantal leken, de *homines ecclesie*, die onder de bescherming van de bisschop van Utrecht stonden.⁵⁵

Bisschop Radboud beschouwde, aldus de *Vita*, zijn voorgangers Willibrord en Bonifatius als zijn grote voorbeelden. Hij beeldde hen af, zo zegt de tekst, 'op de bovenbalk van de deur in het huis van zijn hart'.⁵⁶ Naar hun voorbeeld zal ook Radboud als bisschop vooral een asceet en een rondreizend missionaris geweest zijn.⁵⁷ Over de mogelijke resultaten van zijn evangelisatiewerk is weinig of niets bekend. Aangenomen wordt dat hij vooral in het oostelijk deel van het bisdom Utrecht heeft gewerkt. De kerk van Heemse had Radboud als patroon en van de kerk van Hardenberg, die in 1362 de oude parochiekerk van Nijenstede verving, wordt gezegd

55 Van Vliet, 'Van missiebasis tot stadskapittel', vooral 15-16; Van Vliet, In kringen van kanunniken, 149-158; M. Groothedde, 'Enige feiten en hypothesen over de oorsprong van Deventer en de Deventenaren', in: E. Kleeman e.a. (red.), De onderste steen. Essays over de cultuurgeschiedenis van Deventer. Liber amicorum voor Hans Magdelijns, Deventer 2004, 43-51.

56 Vita Radbodi, 5, met een metafoor ontleend aan het Bijbelboek Exodus.

57 Voor de missiestrategie van Willibrord, zie A.G. Weiler, Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw, Hilversum 1989, en A.H. Bredero, De ontkerstening der middeleeuwen. Een terugblik op de geschiedenis van twaalf eeuwen christendom, Baarn-Kapellen 2000, 111-127.

dat de ingewanden van Radboud er begraven zouden zijn.⁵⁸ Duidelijke aanwijzingen voor een missionaire werkzaamheid van Radboud in deze plaatsen en hun omgeving vormen deze gegevens evenwel niet.

Ook als bestuurder van het bisdom heeft Radboud weinig sporen nagelaten. Wel heeft hij in een handschrift alle eerder aan het bisdom verleende voorrechten laten verzamelen, teneinde die op 9 juli 914 door koning Koenraad I opnieuw te laten bevestigen.⁵⁹ Voor die bevestiging liet bisschop Radboud zich bij de koning vertegenwoordigen door twee edelen, ene Udo en ene graaf Waldger. Zelf was bisschop Radboud op dat moment wellicht op reis naar Rome, waar hij een geschil met graaf Meginhard van Hamaland, het wereldlijk territorium waartoe ook Deventer behoorde, aan de paus – op dat moment Johannes X – wilde voorleggen. Het werd een succesvolle missie, want de paus stelde bisschop Radboud in het gelijk en in het bijzijn van gezanten van de graaf werd het conflict beëindigd.⁶⁰

In het najaar van 917 werd Radboud tijdens een verblijf in Drenthe ziek. Hij kreeg hoge koorts en liet zich snel naar elders brengen, want ‘in de wintertijd komt men niet gemakkelijk weg uit die streek’. De bisschop en zijn gezelschap kwamen aan in Ootmarsum, een plaats waar hij regelmatig verbleef. Daar overleed hij op 29 november 917. Hij werd er opgebaard, en onder het zingen van hymnen en psalmen werd zijn lichaam door clerus en volk naar Deventer overgebracht. Daar werd het in een sarcofaag aan de noordzijde van de kerk begraven.

58 Van Vliet, ‘Van missiebasis tot stadskapittel’, 309, noot 32.

59 P.A. Henderikx, ‘Het cartularium van Radboud’, in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, Amsterdam 1998, 231-264; Weiler, ‘Sint Radboud’, 105.

60 Weiler, ‘Sint Radboud’, 106.

RADBOUD ALS SCHRIJVER

Met het overlijden van Radboud kwam in 917 een einde aan het leven van een man die, naar we mogen aannemen, zijn gelukkigste jaren had gekend in de periode vóór hij bisschop werd, in de tijd waarin hij zich nog volop kon toeleggen op studie en wetenschap. Als bisschop heeft hij weinig sporen nagelaten. Wat daarentegen wel aan hem herinnert, zijn enkele geschriften van zijn hand: gebeden en gezangen, preken en gedichten. Of deze zijn ontstaan tijdens zijn 'Utrechtse' jaren of mogelijk al deels hun oorsprong vonden in de periode waarin hij zich in Keulen en Frankrijk aan de studie en de letteren wijdde, weten we niet.

Het belangrijkste en meest omvangrijke geschrift wordt ook in de *Vita* vermeld: een liturgisch officie voor de dag- en nacht-tijden op de feestdag van de translatie van de relieken van de heilige Martinus.⁶¹ Het zal wellicht in de bisschopsjaren van Radboud zijn ontstaan, aangezien Martinus de patroon van de Utrechtse domkerk was. Maar Radboud kan er ook een begin mee gemaakt hebben in Tours, de stad van Martinus zelf. Het bestaat uit teksten voor de eerste vespers op de vooravond van de feestdag, de drie nocturnen van de nachtelijke metten, de lauden op de vroege morgen van de feestdag en ten slotte de vespers of het avondgebed van de dag zelf.⁶² Radboud heeft mogelijk ook zelf de muziek voor dit officie gecomponeerd, die bewaard is in een Utrechts handschrift uit de twaalfde eeuw.⁶³ Hij had in elk geval

61 *Vita Radbodi*, 6; I. de Loos, *Patronen ontrafeld. Studies over gregoriaanse gezangen en Middelnederlandse liederen*, Hilversum 2012, 39.

62 Von Winterfeld, *Poetae Latini*, IV,1, 163-165.

63 F.C. Lochner, 'Un évêque musicien au Xe siècle: Radbod d'Utrecht', *Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis* 38 (1988) 3-35; E. Rose, 'O felix locus, laudabilis civitas. Radbouds officie voor Sint Maarten', *Gregoriusblad* 142/4 (2018) 12-16; L. Lousberg, 'Radbouds retoriek in tekst en muziek', in: E. Rose, *Het wonder van Sint-Maarten. Utrecht een gelukkige stad*, Amsterdam 2022, 125-149. Het officie wordt tegenwoordig uitgevoerd door het Gregoriaans Koor Utrecht (voorheen Utrechts Studenten Gregoriaans Koor) onder leiding van Anthony Zielhorst. Dit gebeurde onder meer tijdens

gevoel voor muziek. De *Vita* vermeldt dat hij nog op zijn sterfbed, zolang hij nog adem had, op opgewekte toon de antifoon *Ecce laeti laude* inzette.⁶⁴

Behalve de teksten voor de gebedstijden op de dag van de overbrenging van de relieken van Martinus heeft Radboud nog enkele kleinere geschriften over deze heilige nagelaten. Een daarvan is een verslag van de wonderlijke redding van de stad Tours bij de bestorming door de Vikingen in 903, een redding die uiteraard plaatsvond op voorspraak van de patroon van de stad, Martinus.⁶⁵ Het verslag was bestemd om voorgelezen te worden tot stichting van de geestelijken van de bisschopskerk van Radboud. Hij wilde er zijn priesters en parochianen in de eveneens door de Vikingen bedreigde bisschopsstad Utrecht mee bemoedigen: ook Utrecht zal, onder de bescherming van Sint Maarten, weer een gelukkige stad worden. Naast dit verslag legde Radboud het wonder van 903 ook vast in een gedicht, een *Metrum anapaesticum ypercatalectum*.⁶⁶ Hij componeerde ten slotte nog een sequentie voor de feestdag van de translatie van Martinus.⁶⁷

Verder is van Radboud een aantal preken bewaard gebleven, voornamelijk bestemd voor de feesten van lokale en regionale heiligen uit de Lage Landen, zoals voor de maagd Amelberga en voor de heilige geloofsverkondigers Servatius, Switbertus en Lebuinus, die in zekere zin programmatische voorbeelden voor hem

de diesviering van de Katholieke Universiteit Nijmegen op 13 mei 2004, bij gelegenheid van de naamsverandering van de universiteit. Voor reflecties op de uitvoeringspraktijk: A. Zielhorst, 'Radboud gezongen: de dynamiek van de uitvoeringspraktijk', in: Rose, *Wonder van Sint-Maarten*, 151-172.

64 *Vita Radbodi*, 12.

65 E. Rose, *Het wonder van Sint-Maarten. Utrecht een gelukkige stad*, Amsterdam 2022, met een editie en vertaling van het wonderverhaal (44-77), ingeleid en toegelicht door Els Rose. De tekst vormde in 2022 uitgangspunt van een project bij gelegenheid van het negende eeuwfeest van de stadsrechten van Utrecht.

66 Von Winterfeld, *Poetae Latini*, IV, 1, 165-165b.

67 *Idem*, 165b.

waren.⁶⁸ De preken zijn voor de geschiedenis van de cultus van de genoemde heiligen van belang. Ze bevatten aanwijzingen omtrent de beeldvorming rond de besproken figuren en de verering die in het begin van de tiende eeuw voor hen bestond. Maar bovendien laten de preken Radbouds grote belezenheid zien. Zij bevatten citaten uit en allusies op de werken van klassieke auteurs als Cicero en Vergilius, van Plautus, Ovidius en Terentius. Duidelijk wordt ook hier en daar dat Radboud het Grieks beheerste, hetgeen zelfs onder geschoolde clerici in zijn tijd geenszins algemeen gebruikelijk was.

Die klassieke belezenheid werkt ook door in de weinige gedichten die van Radboud bewaard zijn gebleven. Enkele daarvan hebben ook weer betrekking op heiligen uit de regio, zoals Switbertus en Lebuinus.⁶⁹ Van het laatstgenoemde gedicht, de *Egloga (= Ecloga) ecclesiastica de virtutibus beati Lebuini presbyteri et de sancto nomine eius*, is het auteurschap van Radboud overigens onzeker.⁷⁰ Dat is eveneens het geval met nog een andere tekst die in een handschrift te Gotha op naam van Radboud is gesteld, maar ook wel aan bisschop Frederik van Utrecht wordt toegeschreven, een levensbeschrijving van Bonifatius, die bekend staat als de *Vita altera*.⁷¹ Niet hagiografisch van aard, maar niet minder stichtelijk is een gedicht van Radboud over de zwaluw, *De hirundine*, waarin hij beschrijft dat deze vogel onderworpen is aan de wetten van de Schepper en dat de mens zich als met rede begaafd wezen

68 Carasso-Kok, Repertorium, 10-11 (nr. 8: Amelberga), 58-59 (nr. 53: Lebuinus), 93-94 (nr. 80: Servatius) en 107-108 (nr. 88: Switbertus).

69 Von Winterfeld, *Poetae Latini*, IV, 1, 166-172.

70 Carasso-Kok, Repertorium, 57-58 (nr. 52) drukt zich terughoudend uit over het auteurschap.

71 Carasso-Kok, Repertorium, 21-23 (nr. 18) voor handschriften, edities en studies.

des te meer aan die wetten dient te onderwerpen.⁷² Het wordt beschouwd als het oudste in Nederland ontstane gedicht.⁷³

In overzichten van de Middellatijnse letterkunde krijgt de schrijver Radboud van Utrecht af en toe bescheiden aandacht.⁷⁴ De esthetische waardering voor zijn geschriften is niet groot. Toch kan Max Manitius, de grote specialist op het gebied van de middeleeuwse Latijnse belletrie, wel enige sympathie voor zijn gedichten opbrengen. Het gedicht over de zwaluw noemt hij 'anziehend' en 'hübsch'.⁷⁵

HET NACHLEBEN VAN RADBOUD

Het slot van de *Vita*, waar beschreven wordt hoe het lichaam van Radboud van Ootmarsum naar Deventer werd gebracht en daar plechtig werd bijgezet, licht ons meteen in over het begin van de cultus voor de heilige bisschop van Utrecht. Die cultus is echter nooit tot grote bloei gekomen. De sterfdag van Radboud is zijn feestdag op de kalender geworden: 29 november. Maar zijn gedachtenis op die dag heeft buiten het bisdom Utrecht nooit verbreiding gevonden: Radboud komt op geen enkele andere diocesane kalender voor dan op de Utrechtse.⁷⁶ Op die kalender

72 Von Winterfeld, *Poetae Latini*, iV,1, 172-173. Over dit gedicht, zie J.I. McEnerney, 'The Swallow of Utrecht. Radbod, carmen 6', in: J.C. Snaubelt en J. Reino (ed.), *Proceedings of the Patristic, Medieval and Renaissance Conference*, 7, Villanova (Penn.) 1985, 109-116. In 2012 ontwierp kunstenaar Rosita Sikking Reeberg in opdracht van de afdeling interne geneeskunde van het Radboudumc te Nijmegen een op dit gedicht geïnspireerde bronzen sculptuur van de zwaluw: <https://www.artfromtheheart.nl/art/bronze-highflyer-umc-st-radboud.html>.

73 R. Veenman, 'Radbouds Over de zwaluw. Het oudste gedicht van Nederland', *Madoc* 2005, 194-201 (met een editie, vertaling en toelichting).

74 F. Brunhölzl, *Geschichte der lateinischen Literatur*, ii. Die Zwischenzeit vom Ausgang des karolingischen Zeitalters bis zur Mitte des elften Jahrhunderts, München 1992, 99-102.

75 M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, i, München 1911, 604.

76 N. del Re, 'Radbodo', in: *Bibliotheca Sanctorum*, x, Rome 1968, 1345-1346.

heeft hij overigens wel nog een tweede gedenkdag, namelijk die van de verheffing of elevatie van zijn relieken uit het graf, de rituele handeling die in de Middeleeuwen volstond voor de erkenning en verering van een overledene als heilige. Deze dag werd gevierd op 25 juni, maar het heeft er alle schijn van dat Radboud deze tweede gedenkdag alleen maar te danken heeft aan het feit dat op die dag ook de verheffing van de relieken van Lebuinus werd gevierd en Radboud als het ware in één moeite werd meegenomen.⁷⁷ In het gebied van het middeleeuwse bisdom Utrecht werd slechts één kerk aan hem toegewijd, die van het Friese Jorwerd, mogelijk al vóór het jaar 1000 gesticht en door een opvolger van Radboud uit piëteit voor zijn voorganger onder bescherming van de heilige bisschop geplaatst.⁷⁸

Getuige de handschriften en drukken van de langere en kortere versie van de *Vita* was er in de vijftiende en zestiende eeuw zeker enige belangstelling voor de figuur van Radboud. Maar deze belangstelling was in deze periode, waarin de cultus voor regionale heiligen tot grote bloei kwam, niet erg opvallend. Bovendien moet vastgesteld worden dat de cultus voor Radboud op andere punten achterbleef bij die voor andere heiligen. Zo is rond de figuur van Radboud, voor zover bekend, nooit een bedevaartcultuur tot ontwikkeling gekomen.⁷⁹ Evenmin heeft hij een eigen officie gekregen in de eredienst. In de middeleeuwse ordinarius van de Utrechtse Domkerk, het boek waarin de liturgische handelingen en gebruiken van deze kerk staan opgetekend, ontbreekt zijn feest zelfs.⁸⁰ In andere Utrechtse liturgische handschriften komt zijn feest wel voor, maar zonder eigen officie. Radboud moest het doen met de gemeenschappelijke teksten voor een

77 Van Vliet, In kringen van kanunniken, 158, noot 654, en 441 (bijlage i).

78 G. de Langen en J.A. Mol, 'Church Foundation and Parish Formation in Frisia in the Tenth and Eleventh Centuries: A Planned Development?', *The Medieval Low Countries* 4 (2017) 1-55, vooral 45.

79 Hij ontbreekt in de drie delen plus het vierde supplementdeel van het lexicon *Bedevaartplaatsen in Nederland*, Amsterdam-Hilversum 1997-2000 en 2004.

80 P. Séjourné, *L'Ordinaire de s. Martin d'Utrecht*, Utrecht 1919-1921.

bisschop en belijder. Wel had hij een eigen gebed, de zogenaamde *collecta*. Bovendien werd de lofzang *Te Deum* op zijn gedenkdag gezongen, want, zo vermeldt de ordinarius van de Mariakerk te Utrecht, 'hij is toch onze bisschop'.⁸¹ Die lofzang verviel echter weer wanneer de gedenkdag in de advent viel, en die kans was gezien de datum – 29 november – redelijk groot. Overigens moet vastgesteld worden dat de dag wegens de datum weinig kans kreeg een eigen liturgisch profiel te ontwikkelen. Hij viel immers op de vooravond van de feestdag van de apostel Andreas (30 november), en die begon al aan het eind van de voorafgaande middag met de eerste vespers.⁸² Wat er dus nog aan eigens in de liturgie overbleef voor Radboud was de *collecta*, het gebed waarmee de openingsritus van de mis werd afgesloten. Dat luidde, in de vertaling die de Utrechtse pastoor en kanunnik Willibrord Kemp in het begin van de achttiende eeuw voor zijn missaal maakte: 'O Godt, die den H. Radbodus uwen Bisschop en Belyder gelyk in verdiensten aen uwe Heiligen gemaekt hebt; wy bidden u geef ons, dat wy naer syn voorbeeld de aerdsche dingen versmaden, en ons altydt over de hemelsche gaven verheugen.'⁸³

Een uitgebreide iconografische traditie heeft zich rond Radboud nooit ontwikkeld.⁸⁴ Toch zijn er enkele afbeeldingen uit de vroegmoderne tijd bewaard gebleven. Het zijn uiteraard fantasieafbeeldingen. Zij passen in de behoefte aan (afbeeldingen van) 'vaderlandse' heiligen: heiligen die de gelovigen in de Lage Landen konden sterken in hun geloof, juist toen dat geloof door de kerkelijke verdeeldheid ten gevolgen van de Reformatie op de proef

81 K. Vellekoop (ed.), *Liber ordinarius sancte Marie Traiectensis*. The Ordinal of St Mary's Church, Utrecht (Ms. London, British Library, Add. 9769), Amsterdam 1996, 182: 'Episcopus enim noster est'. Zie ook 189 en 192.

82 Vellekoop, *Liber ordinarius*, 192-193.

83 W.K. (= W. Kemp), *De Missen welken het geheel jaer door volgens het Roomsche Misboek geleezen worden, met de ver-eischte onderregtingen*, Utrecht 1733, 856.

84 G. Kiesel, 'Radbod', in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8, Rome-Freiburg-Basel-Wenen 1976, 245.

werd gesteld. De vroegste afbeelding van bisschop Radboud is een gewelfschildering uit de zestiende eeuw in de voormalige kerk van de dominicanen in Zwolle, de zogenaamde Broerenkerk.⁸⁵ We zien er Radboud met mijter, in de ene hand zijn bisschopsstaf, in de andere een bijbel. Een ander voorbeeld van een vroegmoderne afbeelding van de bisschop is een zeventiende-eeuwse gravure die Radboud toont terwijl hij de voeten van de armen wast en een verschijning heeft van de Moeder Gods samen met de maagden Agnes en Tecla. Zij is opgenomen in de Nederlandse uitgave van de *Flos Sanctorum*, de wijd verbreide collectie van heiligenlevens van de jezuïet Pedro de Ribadeneira, de lievelingsleerling van orde­stichter Ignatius van Loyola. Deze werd door zijn Vlaamse orde­genoot Heribert Rosweyde bewerkt tot de *Generale legende der Heylighen* (Antwerpen 1619). Nog een voorbeeld is een gravure uit ongeveer de jaren 1635-1650, die deel uitmaakt van een reeks van twaalf ‘Nederlandse’ heilige bisschoppen.⁸⁶ Zij is gemaakt door de in Utrecht werkzame Frederik Bloemaert (ca. 1606/09-1690) naar het voorbeeld van een niet bewaard werk van zijn vader, de schilder en graveur Abraham Bloemaert (1566-1651), die ook na de Reformatie vooral voor katholieke opdrachtgevers bleef werken.⁸⁷

Het zijn de studies van negentiende-eeuwse historici en opnieuw de behoefte aan vaderlandse heiligen die rond 1900 de belangstelling voor de figuur van Radboud onder Nederlandse katholieken deden terugkeren. In 1887 verschenen de beide kritische edities van de langere versie van de *Vita*, de ene van Holder-Egger, de andere van de Bollandisten, beide naar het Haagse handschrift. Tegelijk begonnen kerkhistorici en anderen bij een breder

85 H. Aarts, *De Broeren en zijn gewelven*, Zwolle 2013, 99.

86 Een exemplaar bevindt zich in de oud-katholieke kerk van de heiligen Jacobus en Augustinus aan de Juffrouw Idastraat in Den Haag. Ook het Rijksmuseum te Amsterdam, het Centraal Museum te Utrecht, het Rijksmuseum Twente te Enschede en het British Museum in Londen bewaren exemplaren.

87 X. van Eck, ‘The Artist’s Religion: Paintings Commissioned for Clandestine Catholic Churches in the Northern Netherlands, 1600-1800’, *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art* 27 (1999) 70-94.

publiek aandacht te vragen voor heiligen van vaderlandse bodem. In Nederland speelde de redemptorist Joannes A.F. Kronenburg (1853-1940) daarin de meest prominente rol.⁸⁸ Hij publiceerde een reeks van seriewerken over Nederlandse heiligen. In een daarvan, *Neerlands heiligen in de Middeleeuwen*, nam hij in 1899 ook een levensbeschrijving van bisschop Radboud op.⁸⁹ Vijf jaar eerder was in het kerkhistorische tijdschrift van het aartsbisdom Utrecht al een wat uitvoeriger levensbeschrijving van Radboud gepubliceerd, grotendeels – en nogal onkritisch – gebaseerd op de Latijnse *Vita*.⁹⁰ Zij was geschreven door de jezuïet Petrus Albers (1856-1932), die kerkgeschiedenis doceerde aan de theologische opleiding van zijn orde te Maastricht.⁹¹

Het zijn publicaties als deze die rond de vorige eeuwwisseling aan Radboud in katholiek Nederland enige naamsbekendheid gaven. Die leidde ook tot een heropleving van de beeldcultuur rond Radboud, die nu vrij uitbundig werd, mede dankzij de grote kerkenbouwactiviteit in het zich emanciperende rooms-katholiek Nederland. In minstens acht rooms-katholieke kerken in Nederland kreeg bisschop Radboud in die tijd een plek in nieuwe glas-in-loodramen: in Deventer (Broederenkerk), Egmond aan Zee (O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen), Heeg (Jozefkerk), Nieuwegein (Nicolaaskerk), Schalkwijk (Michaëlkerk), Sint-Nicolaasga (Nicolaaskerk), Utrecht (Antonius van Padua) en Westbeemster (Johannes de Doper).⁹² Ook in andere uitingen van kerkelijke

88 Ch. Caspers, "Een stroom van getuigen". Heiligenlevens en heiligenverering in katholiek Nederland circa 1500 - circa 2000', in: Mulder-Bakker en Carasso-Kok, *Gouden legenden*, 165-179, met name 172 en 178.

89 J.A.F. Kronenburg, *Neerlands heiligen in de Middeleeuwen*, i, Amsterdam 1899, 89-113.

90 P. Albers, 'De heilige Radboud, veertiende bisschop van Utrecht', *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* 21 (1894) 244-297.

91 Zie over zijn leven en werk G. Ackermans, "Met behoud van de waarheid en zonder gevaar voor de jeugd": het oeuvre van de kerkhistoricus P. Albers sj (1856-1932)', *De Maasgouw* 110 (1991) 177-194.

92 Voor deze gegevens is gebruik gemaakt van het databestand *Kerkcollectie Digitaal van Museum Catharijneconvent te Utrecht*.

kunst kreeg bisschop Radboud in vanaf het eind van de negentiende eeuw een bescheiden plek. Er is een kazuifel uit het Roermondse atelier Stoltzenberg en een door zusters franciscanessen van Denekamp in 1886 geborduurd koortapijt met een afbeelding van Radboud in de Broederkerk in Deventer. De Nicolaaskerk van Denekamp heeft een beeld van rond 1920 van de heilige Radboud, afkomstig uit het atelier van Cuypers in Roermond. De kerk van Nes op Ameland bezit een kelk uit het Utrechtse atelier Brom met een beeltenis van Radboud. In 1946 werden muurschilderingen van heiligen, onder wie Radboud, aangebracht in de Antonius van Paduakerk van Musselkanaal (door Lambert Simon, 1909-1987) en in de Gertrudiskerk te Utrecht (door Joan Collette, 1889-1958).

Op 31 juli 1905 werd de stichting die de vestiging van een katholieke universiteit in Nederland moest voorbereiden, notarieel opgericht. Gerard Brom onthult dat het de persoonlijke wens van de Utrechtse aartsbisschop Henricus van de Wetering (1850-1929) was dat deze stichting de naam van zijn voorganger Radboud zou dragen.⁹³ Een bisschop moest het zijn, en dan een die enige affiniteit met studie en wetenschap had. Uit de reeks van bisschoppen van Utrecht kwam dan de geleerde Radboud het meest in aanmerking.

Toen in 1923 de door de Radboudstichting voorbereide universiteit haar poorten opende, droeg zij toch niet de naam van de bisschop en ook niet de door de voorbereidingscommissie geopperde en door Jos. Schrijnen, de latere eerste rector, omarmde benaming 'Keizer Karel Universiteit', maar de zakelijke en tegelijk programatische naam Roomsche Katholieke Universiteit Nijmegen.⁹⁴ Wel

93 G. Brom, *Dies natalis. Stichting van de Katholieke Universiteit, Nijmegen-Utrecht 1955*, 27.

94 Over de bisschoppelijke blokkade tegen de naam Keizer Karel Universiteit, zie J. Brabers, *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998*, 1. 1923-1960, Nijmegen 1998, 106-109.

bleef de Sint-Radboudstichting bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de Nijmeegse universiteit, en zij bleef ook nog decennia geldmiddelen voor de universiteit werven, onder meer met een jaarlijkse Radboudcollecte in de Nederlandse rooms-katholieke parochies. Met het oog hierop ontwikkelde zich ook een nieuwe beeldcultuur rond bisschop Radboud, bijvoorbeeld ten behoeve van de devotieprentjes met een gebed voor de Katholieke Universiteit Nijmegen die de Sint-Radboudstichting in de jaren twintig en dertig verspreidde.⁹⁵ In de jaren vlak na de opening van de Nijmeegse universiteit werd in de door Pierre Cuypers gebouwde, maar inmiddels afgebroken parochiekerk van de heiligen Nicolaas en Barbara in de Kinkerbuurt in Amsterdam, beter bekend als De Liefde, door Kees (1877-1937) en Jan Dunselman (1863-1931) een reeks muurschilderingen aangebracht van twintig Nederlandse heiligen.⁹⁶ Onder hen was ook de heilige Radboud, die werd voorgesteld terwijl hij de universiteit zegende. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw kreeg de Nijmeegse universiteit ook haar lang verbeide medische faculteit, met inbegrip van een academisch ziekenhuis. Dat ging, anders de universiteit, wel de naam van bisschop Radboud dragen. Bij de opening van het Sint-Radboudziekenhuis Nijmegen in 1956 werd een houten beeld van de heilige bisschop aangeboden, vervaardigd door de benedictijnse kunstenaar-monnik Henri Boelaars, weer een nieuwe bijdrage aan de beeldcultuur rond de heilige.⁹⁷

Het voorvoegsel Roomsch verdween rond 1960 stilzwijgend uit de naam van de universiteit en over het epitheton Katholiek zou in de volgende decennia met een zekere regelmaat gediscussieerd worden. In het begin van de jaren zestig veranderde ook de

95 O. de Jong e.a. (red.), 80 jaar KU Nijmegen – 80 objecten. Tachtig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen in voorwerpen van wetenschap, geschiedenis en kunst, Nijmegen 2003, 77 (nr. 63).

96 Voor foto's van de verdwenen kerk en haar interieur: <https://www.amsterdamhv.nl/wiki/nicolaasbarbaraliefde.html>.

97 De Jong, 80 jaar KU Nijmegen, 80 (nr. 66).

bestuursstructuur van de Katholieke Universiteit. Met ingang van het studiejaar 1964-1965 viel zij niet langer onder de Sint-Radboudstichting, maar onder de Stichting Katholieke Universiteit (sinds 2022 Stichting Radboud Universiteit geheten).⁹⁸ De Radboudstichting kreeg een aangepaste doelstelling en bleef zich voornamelijk inzetten voor het vestigen van bijzondere leerstoelen voor filosofie of theologie vanuit de katholieke levensbeschouwing aan openbare universiteiten.

Inmiddels was er in 1956, zoals eerder gezegd, een met de universiteit, vooral natuurlijk met de in 1951 gestarte medische faculteit, verbonden academisch ziekenhuis tot stand gekomen. Dit droeg wel de naam van de bisschop: Sint-Radboudziekenhuis (sinds 2000 Universitair Medisch Centrum St Radboud; in 2013 verdween 'Sint' uit de naam en werd het Radboudumc).⁹⁹ Het streven om de verbondenheid tussen ziekenhuis en universiteit ook in de naamgeving tot uitdrukking te laten komen en bovendien de 'soortnaam' katholieke universiteit te vervangen door een eigen 'merknaam', leidde in september 2003 tot het besluit om met ingang van 1 september 2004 de naam van de universiteit te wijzigen in Radboud Universiteit Nijmegen.¹⁰⁰ Iets nieuws onder de zon? Voor wie de *New Catholic Encyclopedia* er op naslaat niet. Daar valt immers te lezen: 'From 1905 to 1923 the present Catholic University of Nijmegen bore St. Radbod's name.'¹⁰¹ De Nijmeegse universiteit keerde in 2004 terug naar de traditie.

98 O. Schreuder, *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998*, 2. 1960-1998, Nijmegen 1998, 76.

99 Brabers, *Proeven van eigen cultuur* 1, 329-344.

100 De totstandkoming van dit besluit werd gereconstrueerd door P. van den Broek en S. Verhoeven, 'Operatie Radboud. Hoe de KUN Radboud Universiteit Nijmegen werd', *Vox*, 4,3 (2 oktober 2003), 16-21.

101 R. Balch, 'Radbod of Utrecht', *New Catholic Encyclopedia* xii, New York-St Louis-San Francisco-Toronto-London-Sydney 1967, 60. Het is evident dat deze zin op een vergissing berust: tussen 1905 en 1923 was de Sint-Radboudstichting nog bezig met de voorbereiding van de stichting van de universiteit.

Wat er overigens met de stoffelijke resten, de relieken dus, van bisschop Radboud zelf is gebeurd, is niet duidelijk. Volgens de overlevering zouden die vanuit Deventer, waar Radboud in een sarcofaag was begraven, elders in veiligheid zijn gebracht nadat de stad in 1591 definitief was overgegaan tot de Reformatie. Zij zijn daarna binnen of buiten de Republiek verborgen gehouden, in afwachting van betere tijden. In de negentiende eeuw, toen het rooms-katholicisme zich in Nederland weer in alle vrijheid kon vertonen, doken her en der relieken van bisschop Radboud op. Of zij authentiek zijn valt onmogelijk vast te stellen. Hooguit zou door vergelijkend onderzoek van het DNA achterhaald kunnen worden of de momenteel aan Radboud toegeschreven relieken van dezelfde persoon afkomstig zijn. In de Broederkerk in Deventer worden relieken van Radboud bewaard in een schrijn dat in 1891 door Jan Brom is vervaardigd. De Willibrorduskerk van Boerhaar bewaart het vermeende schedeldak van bisschop Radboud. Het zou rond 1760-1770 vanuit de reliekenschat in Deventer aan de pastoor van Boerhaar zijn geschonken. De oud-katholieke schoolkerk van de heilige Maria en Ursula in Delft bewaart een zeventiende-eeuwse wikkel met een reliek van Radboud. Relieken van Radboud en Bonifatius samen worden bewaard in de Sacramentskerk in Uithoorn en in de oud-katholieke kerk van Sint Maarten in Groningen; die laatste zijn afkomstig uit de rooms-katholieke kerk van Sint Franciscus Xaverius in Amersfoort en zijn in 2016 bij de kerkwijding van de Groningse kerk in het altaar geplaatst. De oud-katholieke statiekerk van de heilige Lebuinus in Hengelo bewaart een ronde reliekhouder of theca met relieken van Radboud, Lebuinus en Marcellinus. Verder zijn er nog relieken van Radboud in de (nieuwe) Sint Helenakerk van Aalten, die evenwel in 2022 aan de eredienst is onttrokken, en in de kerk van de heiligen Nicolaas en Catharina in Purmerend.¹⁰²

102 De gegevens over relieken van bisschop Radboud zijn afkomstig uit het databestand van Kerkcollectie Digitaal, Museum Catharijneconvent te Utrecht.

Ook de in 1923 bijna en in 2004 definitief naar Radboud vernoemde universiteit zou relieken van de heilige weten te verwerven. In 1938 wist de karmeliet en Nijmeegse hoogleraar (en inmiddels heilige) Titus Brandsma twee relieken van bisschop Radboud te verkrijgen: een deel van het schedeldak en een stukje bovenarmbeen. Het ene was afgestaan door de pastoor van Assen, het andere door die van Deventer. Zij werden op 22 februari 1938 in een met koper beslagen kistje overgedragen aan de Augustinuskerk aan de Augustijnenstraat in Nijmegen, die bij plechtigheden als de opening van het academisch jaar en de diesviering als universiteitskerk werd gebruikt. Bij het geallieerde bombardement van Nijmegen op 22 februari 1944 werd de kerk onherstelbaar verwoest. De relieken van Radboud werden evenwel in veiligheid gebracht en afgestaan aan professor Reinier Post, hoogleraar kerkgeschiedenis en middeleeuwse geschiedenis en belangrijk bestuurder van de Nijmeegse universiteit. Zij kwamen in zijn archief terecht en raakten in vergetelheid, maar werden aan die vergetelheid ontrukkt in 2008. Toen werden zij tevoorschijn gehaald, om bij de inwijding van de nieuwe studentenkerk door de Bossche bisschop Hurkmans op 10 mei van dat jaar een plaats te krijgen in het altaar van die kerk.¹⁰³

103 <https://www.ru.nl/ftr/actueel/ftr-100-verhalen/@1361939/1938-beensplinters-heilige-radboud/>.

VITA RADBODI

HET LEVEN VAN RADBOUD

Vita Radbodi

[327R] Incipit uita Sancti Radbodi episcopi et confessoris, quod est iii. Kalendas Decembris.

Sancti patris Radbodi Traiectensis ecclesie episcopi uitam uiuendique cursum aggressi <aures>¹ adhibentibus stilo depingere, non ut pre inopia fidei et² ingenii uel audita congrue uel tante condigna materie sufficiamus contexere, sed ne inueniamur ingrati conuiciisque digni, si experta testimonio sileamus, licet non urbano, ut deceret, sed rustico utcumque lepore, more anseris inter olores strependo, tamen hoc Christo duce sumamus exordium.

1 <aures> *Holder-Egger*.

2 fidem *hs.*; fidei et *Holder-Egger*.

Het leven van Radboud

Begin van het leven van de heilige Radboud, bisschop en belijder
(29 november)

Wij staan op het punt het leven en de levensloop van de heilige vader Radboud, bisschop van de kerk van Utrecht, voor alle geïnteresseerden op schrift te zetten. Door gebrek aan geloof en talent zijn we niet in staat om wat we gehoord hebben op passende wijze vorm te geven, of een tekst te schrijven die recht doet aan zo voorname stof, maar we willen niet ondankbaar en voor kritiek vatbaar lijken als we zwijgen over wat wij bij monde van anderen hebben ervaren. Wij hanteren weliswaar geen fraaie stadse stijl, zoals zou moeten, maar schrijven alleszins boers, zoals een gans die gakt temidden van de zwanen.¹ Laten wij desondanks onder leiding van Christus hier een begin maken.

1 Vgl. Vergilius, *Ecloge* 9,36.

[1] Igitur uir sanctus ab inclitis Francorum parentibus et christianissimis editis, mundum multis meritorum decorauit augmentis. Nam ab ipsis, ut ita dicam, crepundiis celum uersus ire cepit animo. Nec tamen nominis presagium latet³ a mistico, cum iuxta ydioma Radbodus 'consilii nuncius' ore sonat Latino. Tali nomine nuncupatur et merito, qui uere consilii legatus Fresonice genti, maternum genus unde duxit, a Christo est mittendus. Nam talis nuncius consilium suis attulit omnibus. Dux quoque Fresonum Radbodo sue matris attauus extitit; nomen et inde more parentum, uelut presaga futuri, mater imposuit.

Qui mox, tempore cunarum expleto, studio litterarum commendatur a suis. Florem uero primeue iuuentutis apud Guntherum Agrippinensis ecclesie presulem, qui eius auunculus extitit, sub ferula scole degens edomuit. Sed presuli non succedentibus prosperis, tamen nequaquam ad anime dampnum, ut credendum est, puer indolis egregie suorum consultu, multorum et fauore, quia ut Dei gracia perfusus amabatur ab omnibus, Karoli regis Francorum, filii quoque Lothowici imperatoris, adiit palacium, non palatini honoris auidus, sed quia tunc temporis infra domesticos prefati regis parietes insigne septiformis philosophie uiguit exercitium.

3 uacat *Surius*.

NAAM EN SCHOLING

[1] Deze heilige man, zoon van beroemde en zeer christelijke Frankische ouders, zette de wereld met zijn vele verdiensten grote luister bij. Want het was zogezegd al bij de rammelaar dat zijn gedachten hemelwaarts gingen. Zijn naam draagt een voorspellend karakter en is niet zonder een diepere zin, want het Latijnse Radbodus betekent in de volkstaal 'verkondiger van goede raad'. Die naam draagt hij ook terecht, want hij zou als 'bode van goede raad' door Christus afgevaardigd worden naar de Friezen, van wie hij van moederszijde afstamde. Zo bracht hij als verkondiger de goede raad aan al zijn eigen mensen. Ook zijn moeders betoudeovergrootvader, die over de Friezen had geregeerd, heette Radboud, en vandaar dat zij hem volgens familiegebruik die naam had gegeven, als wist zij wat de toekomst zou brengen.

Weldra was zijn peutertijd voorbij en lieten zijn ouders hem leren lezen en schrijven. Zijn jonge jaren bracht hij door bij zijn oom, bisschop Gunther van de kerk van Keulen. Zo werd de bloei van zijn jeugd getemd onder het strenge regime van de school. Toen het deze bisschop echter minder goed verging,² liep Radbouds ziel hiervan volstrekt geen schade op, zo mogen we geloven. De begaafde jongen ging op voorstel van zijn ouders en met instemming van velen (hij leek omstraald door Gods genade en was bij iedereen geliefd) naar het hof van Karel,³ koning van de Franken en tevens zoon van keizer Lodewijk. Niet dat hij verlangde naar hoofdeer en roem, maar in die tijd ging binnen de muren van dat koninklijk paleis bijzondere aandacht uit naar de zevenvoudige filosofie.⁴

2 Hij zou in het jaar 863 uit zijn ambt zijn ontzet. De hagiograaf gebruikt hier en elders omzichtige bewoordingen. Zie ook de inleiding.

3 Karel de Kale, koning van het West-Frankische rijk tot 855. Hij was een van de drie zoons van Lodewijk de Vrome, keizer van het hele Frankische rijk van 814 tot 840, en daarmee een kleinzoon van Karel de Grote.

4 Bedoeld worden de zeven *artes liberales* ('vrije kunsten'): *het trivium* (grammatica, rhetorica en dialectica) en het *quadrivium* (arithmetica, geometria, astronomia en musica). Zie ook de inleiding.

Huius gymnasii curam Manno⁴ philosophus freno sapientie regebat, cui sanctus puer litterarum pollens studio sagaciter adhaerebat. Erant autem et illi sodales huiusmodi conuiuii participes Stephanus et Mansio, etate maiores, non studio superiores. Inter illos etenim exoritur propere clandestina morum emulacio, quis eorum precelleret alium, non honoris ambitu, sed humilitatis officio, non lioris stimulo, sed caritatis affectu, leccionis et⁵ studio. Qui ambo, quos meritis conuincebat, non multo post cathedram sortiti sunt episcopalem, Stephanus Tungrensis ecclesie, Mansio Cauillonensis.

At uero hic uenerabilis adolescens more apis floribus litterarum inherendo, saporem gustate dulcedinis non deperdens seque superni roris nectare inebrians, presertim triformis philosophie operam dare non destitit argumentis, donec gemellis sophie sic lactaretur uberibus, ut apprime peritus emicuerit omnibus.

4 Monuo *hs.*, Manno *Surius*.

5 et <discendi> *Surius*.

Deze oefenschool stond onder de zorg van de filosoof Manno, die haar leidde met de teugels van de wijsheid. De jonge heilige was zeer gemotiveerd en leergierig en week niet van diens zijde. Zijn metgezellen en deelgenoten in het leven daar waren Stephanus en Mancio, zijn meerderen in leeftijd maar niet in motivatie. Tussen hen ontstond weldra een heimelijke morele concurrentie: wie kon de ander overtreffen, niet in de jacht op eer en roem, maar in betoon van nederigheid, niet in de stekels van afgunst, maar in gevoelens van vriendschap en in aandacht voor lectuur. Beider verdiensten werden door Radboud overtroffen, maar korte tijd later verkregen zij een bisschopszetel, Stephanus in de kerk van Tongeren, Mancio in Chalon-sur-Saône.⁵

Deze achtenswaardige jongeman stortte zich als een bij op de bloemen van de hoge kunsten, zonder de smaak van de eenmaal geproefde heerlijkheid te verliezen, zich bedrinkend aan de nectar van hemelse dauw. In het bijzonder legde hij zich onophoudelijk toe op de methoden van de drievuldige filosofie,⁶ totdat hij aan beide borsten van de wijsheid zodanig was gezoogd dat hij temidden van allen uitblonk door zijn grote kennis.

⁵ Feitelijk is Mancio bisschop geweest in Châlons-sur-Marne.

⁶ Misschien wordt hier verwezen naar de indeling van de wijsbegeerte in fysica, ethica en logica.

Sed inter hec animi uigore annos adolescencie superando, carnis rebellionem sale parcimonie castigando, mundialia celestium comparacione paruipendendo, spiritualium deliciis sollerter insudando, se penitus a rebus transitoriis alienare disposuit, et inmatura⁶ iam etate mores habendo seniles, nullis se implicans illecebris, soli Deo placere studuit. Noctes et dies spiritualibus uacans epulis, formauit id secum⁷ iam tunc in affectu, quod post probauit in opere.

Nec regis excellenciam huius aromatis odor aufugit; nam quo se studiosius occultari laborabat, eo alcius ore populi nolens uolens diffamabatur in orbem. Nam ut palma floruit, sicut cedrus Libani multiplicabatur in domo Domini; fit regi pro morum qualitate acceptabilis, regni primatibus honorabilis, populo placabilis, quia Deo erat amabilis.

Postquam uero Karolus hominem exiit, sub quo sanctus uir annos adolescencie transegit, suos uisitaturus, patriam rustice Lomochanum nuncupatam adiit. Quin et Hugoni summe dignitatis abbati tunc temporis et abbatum precipuo iunctus, palmamphilosophandi pre ceteris extulit tam dyale<c>ticus quam rethoricis insistendo sollerter argumentis, meritorum gradibus uelut quibusdam scalis uirtutum ad altum transcendens, celestis lampas ubique resplenduit.

6 in matura *hs.*; inmatura *Holder-Egger.*

7 *tussen id en secum doorgehaald in hs.: epulis.*

Met dat soort activiteiten wist hij door geesteskracht zijn jongelingsjaren te boven te komen. Zijn opspelende lichaam tuchtigde hij met het zout van soberheid, wereldse zaken sloeg hij maar laag aan in vergelijking met hemelse zaken, hij stortte zich met hart en ziel op geestelijke heerlijkheden en was vastbesloten zich verre te houden van alles wat vergankelijk is. Reeds op jonge leeftijd had hij de aard van een oude man: hij liet zich in geen enkele verleiding verstrikken en wilde louter God behagen. Dag en nacht besteedde hij zijn tijd aan geestelijke banketten en zo vormde hij reeds toen in zichzelf de karaktertrekken die hij later in praktijk zou brengen.

Deze welriekende geur ontging Zijne Koninklijke Majesteit niet. Naarmate Radboud meer zijn best deed verborgen te blijven, stak het volk alom des te hoger de loftrompet van hem, of hij wilde of niet. Want hij bloeide als de palmboom en schoot omhoog gelijk een ceder van de Libanon in het huis van de Heer.⁷ Dankzij zijn grote morele kwaliteiten werd hij gewaardeerd door de koning, geëerd door de hoogste bestuurders en geliefd door het volk, want hij was bemind door God.

Nadat Karel, de vorst bij wie de heilige man zijn jeugdjaren had doorgebracht, zijn menselijk omhulsel had afgelegd, wilde Radboud zijn familie gaan bezoeken en ging hij naar zijn vaderstad, die in het lokale dialect Lomochanum⁸ heet. Daarnaast verbond hij zich met abt Hugo, toentertijd een zeer aanzienlijk man, de voornaamste onder alle abten. Radboud verwierf boven alle anderen de zegepalm van de filosofie door zich naarstig toe te leggen op de methoden van dialectiek en retorica. Zijn verdiensten waren als treden op een ladder van deugden, waarlangs hij opklom om daarboven als hemels baken van licht naar alle kanten te stralen.

7 Vgl. *Psalm* 91 (92),13-14.

8 Mogelijk de Lotharingse Lommegouw bij Namen. Zie ook de inleiding.

[2] Interea contigit, Egilberto presule carnis debitum soluente, Traiectensem ecclesiam pastore uiduatam existere. Filiis ergo eiusdem ecclesie pro eleccione pastoris in unum haut segniter adunatis, fit non sine nutu Dei unanimes concordia tam cleri quam plebis, hunc uirum meritis approbatum sibi in patrem exposcere, nec alium aliosque opus haberi querere, quia Deo dignus inuentus est.

Quin et rex Arnulphus, qui tunc regni gubernabat habenas, eius et <principes>,⁸ laudanda sancti uiri opinione delectati, ad idem non sine nutu Dei diuinitus ammoniti, tractabant in commune. Sicque factum est, ut regis, principum, cleri populique consilio concordia uir primo omnium rerum ignarus, post diu reluctans, episcopali dignus asscribitur eleccioni. Qui, eo comperto, ut uerus humilis duplici suspensus angustia, diu secum hesitans, quid mallet, dubius, cui parti cederet, tandem, dum honorem fugere nititur, honoris ad gradum eligitur et, ut uerius dicam, inuitus rapitur.

8 <principes> *Holder-Egger*.

BENOEMING TOT BISSCHOP

[2] Intussen gebeurde het dat bisschop Egilbert⁹ de weg van alle vlees ging, zodat de kerk van Utrecht verweesd en zonder herder was. De zonen van die kerk kwamen zonder dralen bijeen voor de verkiezing van hun herder, en met Gods wil tekende zich toen een volkomen eensgezindheid af van clerus en volk: Radboud had zich door zijn verdiensten zozeer bewezen dat ze hém moesten vragen hun vader te worden, en ze hoefden dus nergens op zoek te gaan naar een ander, want deze man was God al waardig gebleken.

Ook koning Arnulf, die toen de teugels van het rijk in handen had,¹⁰ en zijn bestuurders waren verheugd over de loffelijke reputatie van de heilige man. Met Gods wil kregen zij van boven dezelfde naam ingegeven, en zij overlegden met elkaar. Zo geschiedde het dat Radboud op unanieme voordracht van koning, vorsten, clerus en volk voor de bisschopsverkiezing waardig werd verklaard, terwijl hij aanvankelijk nergens van wist en vervolgens lange tijd tegenstribbelde. Zodra hij er namelijk van hoorde, was hij als een waarachtig nederig man ten prooi aan een tweeledige bezorgdheid en bleef hij lange tijd in dubio: wat wilde hij nu eigenlijk? Aan welke kant moest hij toegeven? Maar terwijl hij alle ereposities trachtte te ontvluchten werd hij uiteindelijk tot een hoger ereambt verkozen, of beter gezegd, tegen zijn zin binnengehaald.

9 In werkelijkheid gaat het hier om bisschop Odilbold, gestorven in 899.

10 Hij werd erkend als koning in het oost- en middelfrjnk van de Franken.

[3] Mox suscepta benedictione processurus ad pugnam, Christi miles, ut emeritus, spiritualibus uiriliter accingitur armis. Mutat habitum augendo insignia morum, Christi regule subiectus; angusto calle uiuendi perfecte religionis efficitur monachus. Nec solum carnis ab esu, sed ab omni prorsus ciborum delectamento se subtrahens, biduanis ac triduanis animum pauit ieiuniis. Imbecillitatem uero corporis uilibus natureque mortalium necessariis, uix herens ossibus, sustentabat alimoniis, hilari tamen uultu uniuersis leticiam preferens seque simulans inter suos ciborum uti deliciis; paucis tamen suorum hoc priuatim scientibus, abstinentie culmen, prout humane sagacitati potens erat, occuluit omnibus.

Quod cum quidam laicorum nomine Gummar, inter suos familiariter habitus, frequenter adire solitus episcopum, propalare non horruit, quod Deus in sanctis suis mirabilis per seruum suum operari non distulit, res ipsa silere non patitur.

ZIJN STRENGE REGIME

[3] Weldra, na de inzegening, maakte de soldaat van Christus zich als een veteraan op voor de strijd, vatte moed en omgordde zich met geestelijke wapens. Hij veranderde van kledij en versterkte daarmee nog de luister van zijn karakter: hij onderwierp zich aan de Regel van Christus. Hij koos voor het smalle levenspad en werd een volmaakt religieuze monnik. Niet alleen onthield hij zich van vlees maar van werkelijk alle vormen van lekker eten, en hij voedde zijn geest met twee- en driedaagse vasten. Zijn zwakke lichaam hield hij gaande met simpele voedingswaren die voor de menselijke natuur onmisbaar zijn, en zo werd hij vel over been. Toch had hij altijd een blij gezicht en straalde tegenover iedereen vreugde uit, waarbij hij deed alsof hij in kleine kring altijd heerlijk at en dronk. Slechts enkele van zijn eigen mensen wisten er op dit punt het fijne van. Verder hield hij zijn extreme onthouding voor iedereen verborgen, zo goed als dat voor menselijke speurzinn mogelijk is.

Maar een leek genaamd Gummar, een van de bekenden van de bisschop en een geregelde bezoeker, is er niet voor teruggedeinsd hier ruchtbaarheid aan te geven. Daarom mogen wij nu niet verzwijgen wat God, die in Zijn heiligen wonderbaarlijk is, zonder uitstel in Zijn dienaar heeft verricht.

[4] Nam quodam die ut familiaris sancto assedit ad mensam, assuetis utens colloquiis, tandem supplicat episcopo, quod sibi liceret uasis appositi potum haurire. Solebat enim ei quoddam uas, onichinum, auro decenter ornatum, aqua plenum, unde biberet, apponi. Sed presule non consenciente, quia non diffamari maluit, tempus oportunum nactus, ille uas furtim arripuit.

Sanctus enim, ne gustaret, prohibere non ualens, suspirans ad Deum, secum ingemuit. Mox quidem unda uasis antiquo dulcorata miraculo, in saporem uertitur uini optimi. Quo temptator experto, euolutus sancti pedibus, ueniam postulat, numquam tale aliquid obtestans se facturum amplius.

Itaque, presul licet ignorari laboraret, opus Dei non celari decuit iuxta id Raphaelis ad Thobiam loquentis: *Consilium autem regis bonum est abscondere, opera uero Dei preclarum est enarrare.*

Eius itaque, dum corpore uixit, cotidiana conuersacio quam grata Deo, alta habebatur hominibus, de die in diem proficiens, tum nobis posse non suppetit euoluere, tum eorum uerbis qui interfuere fas est uti in paucis, quo facilius lector haut incredulus auditis animaduertat⁹ cetera.

9 animaduertit *hs.*; animaduertat *Holder-Egger.*

EEN WATERWONDER; ARMENZORG

[4] Op een dag schoof die bekende namelijk aan bij Radboud aan tafel, waar hij na de gebruikelijke conversatie nadrukkelijk vroeg of hij eens mocht proeven van de drank die de bisschop was voorgezet. Deze kreeg altijd een fraai met goud versierde, onyx-marmeren drinkbeker voorgezet, maar dan gevuld met water. De bisschop stemde niet toe in het verzoek, want hij wilde niet dat het algemeen bekend werd. Daarop wachtte de ander een gunstig moment af en pakte de beker stiekem weg.

Zo kon de heilige niet verhinderen dat de man ervan zou proeven. Daarom richtte hij dringende gebeden tot God en zuchtte in stilte. En weldra verzoette het water in de beker, zoals in het aloude wonder, en kreeg het de smaak van uitstekende wijn. Toen de verleider dat merkte viel hij de heilige voor de voeten en smeekte om genade: nooit meer, bezwoer hij, zou hij zoiets doen.

Hoewel de bisschop dus zijn best deed om het onbekend te houden, mocht het werk van God toch niet verborgen blijven, overeenkomstig de woorden van Rafaël tot Tobias: 'Geheimen van de koning moet men bewaren, maar de daden van God dienen openlijk geroemd te worden.'¹¹

Hoezeer het leven van alledag dat hij op aarde leidde Gode welgevallig was en hoezeer het door de mensen werd hooggeacht doordat hij elke dag nog voortgang boekte, dat kunnen wij niet goed beschrijven, daarvoor zijn wij niet toegerust. Wel is het ons mogelijk gebruik te maken van de woorden van mensen die daarbij aanwezig zijn geweest. Hier volgen enkele voorbeelden waardoor de lezer die geloof hecht aan wat hij hoort zich gemakkelijk de rest kan indenken.

¹¹ *Tobit* 12,7 (vertaling kBS).

Quicquid in rebus huius seculi habere potuit, sollicitè pauperibus erogauit. Nam cum omnibus bonorum operum floreret instantiis, tamen in huiusmodi studio nulli comparandus emicuit. Singulis quoque diebus, ut sui attestati sunt, uix paucis solempnitatum exceptis, ipse suis manibus pedes pauperum lauando et uictum eis ipse tribuendo, nudos uestiendo, infirmos uisitando, debilibus et orphanis curam adhibendo, Christi sudabat inuigilare mandatis. Omni uigilancia omnique sollicitudine circa curam huiusmodi die noctuque sollicitus erat assidue, numquam frangebatur huiusmodi negotio. Idque pro spoliis mundi secum putabat, quod miserorum adhibuit solaciis. Quem nec species ornamentorum ulla nec uana mundi gloria uel sacra fames auri, cum talia pro peccatis ducebat, umquam oblectabat animo, quia celestium amore mundum cum suis postposuit omnibus, in eo tantum solo manens corpore.

[5] Episcopali uero sede Danorum persecucione Traiecto desolata, Dauentrie se- [328R] dem ipsius elegit, Traiectensis non immemor sedis, quam corde iugiter inhabitauit. Quam cum sepe temporis oportunitate, data pace, uiseret, tamen assidue secum cum suis doluit, quod ibidem tempus et res se inpretermisse uiuere non sineret.

Al wat hij aan wereldse zaken had kunnen bezitten, verdeelde hij met zorg onder de armen. In alle vormen van goede werken was hij zeer actief, maar op dit gebied was hij werkelijk ongeëvenaard en een lichtend voorbeeld. Ja, iedere dag (het is bevestigd door zijn mensen), op amper een paar hoogtijdagen na, waste hij armen persoonlijk en eigenhandig de voeten en gaf hij hun persoonlijk te eten en te drinken. Hij kleepte de naakten, bezocht de zieken¹² en droeg zorg voor de zwakken en wezen: zo spande hij zich in om de geboden van Christus in acht te nemen. Dag en nacht schonk hij deze zorg zijn voortdurende aandacht, met al zijn waakzaamheid en toewijding en zonder dat hij ooit onder dit soort werk bezweek. Alle soelaas die hij behoeftigen kon bieden zag hij voor zichzelf als buit op de wereld. Nooit genoot hij van uiterlijke opsmuk, van voze wereldse roem of van de vervloekte honger naar goud,¹³ want hij zag dat allemaal als zondig. Uit liefde voor het hemelse stelde hij de wereld met al haar zaken op de laatste plaats, en hij vertoefde er alleen puur lichamenlijk in.

VAN UTRECHT NAAR DEVENTER; INSPIRERENDE VOORGANGERS

[5] Aangezien de bisschopszetel in Utrecht was verlaten na een inval van de Noormannen, vestigde Radboud zijn zetel in Deventer. Toch vergat hij de zetel in Utrecht niet, de plaats waar hij in zijn hart ook bleef wonen. Hij ging er bij gelegenheid in vredes-tijd geregeld op bezoek, en samen met zijn mensen betreurde hij het voortdurend dat de tijd en de omstandigheden er niet naar waren om daar onafgebroken te leven.

12 Vgl. *Mattheus* 25,36.

13 Vgl. Vergilius, *Aeneis* 3,57.

Cumenim plures patrum ad imitandum sibi proponeret, presertim eos qui eiusdem ecclesie primo fundamenta fidei in firma petra Christo ibidem posuere, scilicet sanctum¹⁰ Willibrordum et Bonifacium, meritis et sanctitate precipuos, iter ad arduum, quo precesserant, imitabiles elegit. Hos et in superliminaribus domus cordis sui, ut Christi sequeretur uestigia, depingens, intente mentis intuitu semper inspexit, qui sanctis uiuendo moribus et exemplis, uiuendi speculo, summi regis familiam adhuc¹¹ subleuant meritorum patrociniis. Quorum alter diuine pacis in confessione, alter sanguinis effusione, ambo tamen triumpho laureati, milicie celestis iuncti sunt consorcio.

Horum etenim uestigiis inherendo, semina fidei commisso gregi spargendo, uiuam hostiam semetipsum cotidie immolando, totis nisibus ad aulam paradisi anhelando, moritur mundo, uiuificandus Christo, totus immoratur celo. Fit lucerna Christi super candelabrum posita, lucens omnibus in domo Christi habitantibus, contemptu mundi apud se et coram Deo humilis.

10 sanctos *Surius*.

11 ad hec *hs.*, adhuc *Holder-Egger*. Een verkorte versie van de Latijnse tekst heeft hier etiamnum (PL 132, 543A).

Een groot aantal vaders stelde hij zich als voorbeeld. Dat gold in het bijzonder voor degenen die als eersten het geloof van de kerk in die contreien hadden gegrondvest op de stevige rots die Christus is, te weten de heilige Willibrord en Bonifatius, mannen die uitblonken door hun verdiensten en heiligheid. Hen verkoos hij als voorbeelden op de moeilijke weg die zij hem waren voorgedaan. Hij beeldde hen ook af op de bovenbalk van de deur in het huis van zijn hart,¹⁴ om zo in de voetsporen van Christus te treden, en die afbeeldingen hield hij geestelijk altijd goed voor ogen. Door hun heilige levenswijze en hun voorbeeldige daden vormen zij een spiegel voor het leven, en zij versterken nog immer de gelederen van de hoogste Koning dankzij hun beschermende verdiensten. De een heeft van de goddelijke vrede getuigenis afgelegd, de ander zijn bloed vergoten, en beiden zijn in triomf gelauwerd en in de hemelse heerscharen opgenomen.

Door nauwgezet in hun voetsporen te treden, door het geloof uit te zaaien onder de hem toevertrouwde kudde, door elke dag zichzelf als offerdier levend ten offer te brengen en uit alle macht te smachten naar de paradijselijke sferen, stierf hij voor de wereld, om van Christus nieuw leven te krijgen, en vertoefde hij geheel en al in de hemel. Hij werd de lamp van Christus die op de kandelaar wordt gezet en licht geeft voor allen die wonen in Christus' huis,¹⁵ terwijl hij in zijn wereldverachting nederig bleef bij zichzelf en ten overstaan van God.

14 Vgl. *Exodus* 12,7.

15 Vgl. *Mattheus* 5,15.

[6] Nec deerat illi spiritus propheticie, quia eorum multa que predixit ad presens ut predicta sunt affuere, multa non longo post rei euentus ueritatem attulerunt. De Francorum eciam regibus ac de Germanie principibus uaticinando suis tunc intulit, quod sceptro regni, Francis ad tempus humiliatis, Germania sublimaretur imperio, haut tamen perpetim mansuro. Cuius presagii cum plurimum euenisse cernimus, ad futurum euenire quod restat non dubitamus.

Nec interim uir Dei cessat exercere uoti compos in corpore, quod secum iam ante figurabat iugi legis Dei meditacione. Prosequitur operando quod cepit, quia factus est uictor animi, doctor caritatis, castitatis cultor, pauperum sustentacionis amator, merencium consolator, clero spes inuicta solacii, populo leuamen infatigabile, suis omnibus a facie inimici turris fortitudinis, nec uel aduersis uel prosperis quoquam uersus tramitem iusticie deserens. Numquam ab eius ore Christus abfuit, quem semper, quicquid ageret, infixum animo coluit. Numquam uel leccionis uel oracionis studio fatigatur, numquam operibus misericordie superatur. Ieiuniis indefessus, uigiliis perseuerans, semper eius labia stillabant dulcedinem; pacis federa, salutis remedia semper eius intonabant eloquia.

VOORSPELLENDE EN ANDERE KWALITEITEN

[6] Aan profetische gaven ontbrak het hem ook niet. Tot op heden heeft veel van wat hij heeft voorspeld precies zo plaatsgevonden en veel is niet lang achteraf waar gebleken. Hij deed toen ook in kleine kring voorzeggingen over de Frankische koningen en Germaanse vorsten: de Franken zouden tijdelijk inboeten aan macht en de troon zou onder Germaanse heerschappij komen,¹⁶ hetgeen echter niet constant zo zou blijven. En nu wij zien dat het merendeel van zijn voorspellingen is uitgekomen, hoeven we er niet aan te twijfelen dat de rest zal uitkomen in de toekomst.

De man Gods zag zijn woorden dus in vervulling gaan, maar beoefende intussen ook voortdurend in fysieke zin datgene waar hij zich tevoren in gestage overweging van Gods wet al een voorstelling van maakte. Hij zette actief door wat hij begonnen was, want hij was geworden tot geestelijk winnaar, een leraar in naastenliefde, een vriend van kuisheid, een enthousiast ondersteuner van armen en een trooster van bedroefden. Voor de clerus vormde hij een nooit aflatende hoop op vertroosting, voor het volk een onwankelbare steunpilaar, voor al zijn eigen mensen een bolwerk van dapperheid in het aanschijn van de vijand.¹⁷ Bij voor- noch tegenspoed verliet hij het pad der gerechtigheid, in enigerlei andere richting. Nooit verdween de naam Christus van zijn lippen, en wat hij ook deed, hij hield die altijd in zijn hart gegrift. Nooit raakte hij de gerichtheid op lectuur en gebed moe, nooit werden de werken van barmhartigheid hem teveel. Hij vastte onvermoeibaar, waakte volhardend en altijd druppelden zijn lippen van de heerlijkheid,¹⁸ altijd lieten zijn woorden de genezende kracht van vrede en heil weerklinken.

16 In 923 zou Hendrik I worden erkend als Duits koning.

17 Vgl. *Psalm* 60 (61),4.

18 Vgl. *Joël* 3,18 en *Amos* 9,13.

Precedencium igitur patrum sitibunde¹² inherebat exemplis, memoriam eorum nunc legere nunc audire uel colloquia uel ipse componere semper insaturabilis, quin et ipsis laudum flores et ymnorum contexere laudes, Dei laudibus eorumque solempniis addere.

Quod ne forsán lector titubes approbare, habes in hiis ad integrum a se compositis que diei noctisque sufficiunt officii sanctissimi confessoris Christi Martini, qui gemma sacerdotum est, in solempnitate translacionis celebrandis. Quem eciam sibi pre ceteris specialem elegit¹³ patronum, haut dubius eius adiuuari patrocínio. Nullis umquam frangitur obiectis, nullis lassatur circumrugientis¹⁴ inimici insidiis. Tuto circumuallatus undique Dei presidio, nullius hostilitatis arma uel fortune seuientis impetum formidans, uoto quod cepit opere strenue compleuit.

[7] Quodam autem tempore commissi gregis ouile circuiens, dum Fresonum tendere pergít in partes, quo antiqui erroris radices, sicubi emergerent, spirituali uomere dirueret fideique documentis corda fidelium irrigaret, Danorum impeditur cursu. Qui mox, non mortis periculo territus, eis monita salutis intulit, quod, errore postposito, uiam ueritatis arriperent, et ne a Christi famulatu eorum arceretur obstaculo, si forsán ei nollent credere.

12 sitibunda *hs.*; sitibunde *Holder-Egger*.

13 *tussen specialem en elegit doorgehaald in hs.*: ege.

14 circumrugientis *hs.*; circumrugientis *Holder-Egger*.

En zo bleef hij begerig zich te laven aan de voorbeelden van de vaders die hem waren voorgegaan. Steeds wilde hij over hun gedachtenis lezen of horen, of er gesprekken over voeren of zelf iets schrijven: hij kon er geen genoeg van krijgen. Ja, hij maakte op hen ook bloemrijke lofredes en lovende hymnen, voor gebruik bij de lof van God en op de respectievelijke feestdagen.

U hoeft dit, beste lezer, niet in twijfel te trekken. Zo treft u onder de door Radboud volledig geschreven werken de teksten voor het complete dag- en nachtofficie ter ere van de heilige belijder van Christus, Sint Martinus, die parel onder de bisschoppen, voor het feest van de overbrenging van zijn relieken. Deze heilige koos hij ook boven alle anderen als zijn patroonheilige: hij twijfelde er niet aan dat diens patronaat hem tot steun was. Geen tegenslag brak zijn weerstand, geen hinderlaag van de alom brullende vijand bracht hem van de wijs. Aan alle kanten ommuurd door Gods veilige bescherming, zonder de minste angst voor de wapenen van de vijand of een aanval van de razende Fortuin, bracht hij het in zijn gebeden aangevangen werk krachtdadig tot voleinding.

CONTACTEN MET DE NOORMANNEN

[7] Op een keer, tijdens een ronde langs de schaapskooi van de hem toevertrouwde kudde, ging hij op weg naar het gebied van de Friezen om daar de wortels van de oude dwaalleer die eventueel de kop weer opstaken stuk te trekken met zijn geestelijke ploeg en de harten van de gelovigen te bewateren met de bewijzen van het geloof. Bij die gelegenheid stuitte hij op een expeditie van de Noormannen. Levensgevaarlijk als dat was, liet hij zich toch niet afschrikken en sprak hij dadelijk heilzame vermaningen uit: ze konden hun dwaalleer beter achter zich laten en de weg van de waarheid inslaan. En wilden ze hem misschien niet geloven? Dan mochten ze hem toch niet tegenhouden en zijn dienst aan Christus onmogelijk maken!

Illis autem indurati cordis malicia insistentibus eique penam mortis minitantibus – nec sanctus gla- [328V] dio cederet, si tempus non denegaret – anathematis ulcionem non distulit. Quod et factum est; et plaga miserabilis eos subsequitur. Nam subito quasi fulminis ictu execrabili peste percussi, pariter omnes ferme mortui sunt.

Quos et sepe dum Traiecto patitur infestos, numquam impune reuersi sunt ab eo. Nam quod Dei iudicium eos ad calcem insequatur, ilico testati sunt et ipsi persepe paucissimi, qui uitam pro preda gauisi sunt inde reducere.

[8] Solitus enim erat in multis futura sic predicere suis, ut sermo subsequens declarat.

Presul enim Baldricus, tunc temporis egregie indolis adolescens ac Ricfridi comitis filius, cum per uices dierum ueniret ad eum, quodam die accersitis ad se duobus ex suis astantibus, scilicet Ludgero presbytero et Richardo milite, spiritu prophetico dixit ad eos: ‘Hic, quem cernitis, adolescens, mihi credite, post me erit episcopus. Per illum enim Deus¹⁵ locum sedis reparabit; res ecclesie multis rerum ornamentis augebit, queque locorum destructa suis erigentur diebus.’

15 *tussen enim en Deus doorgehaald in hs.: dies.*

Toen zij echter door de slechtheid van hun verstokte hart in de weg bleven staan en hem met de doodstraf bedreigden – en de heilige was zeker niet geweken voor het zwaard als de tijd niet had gedrongen – zette hij zonder verder uitstel het wapen van de banvloek in. De gevolgen waren ernaar: ze vielen ten prooi aan een verschrikkelijk ongeluk. Want plotseling, het leek wel een bliksemslag, werden ze getroffen door afgrijselijke kwalen en haast iedereen liet er gelijkelijk het leven bij.

Radboud heeft ook in Utrecht vaak van de Noormannen te lijden gehad, maar ze zijn er nooit straffeloos van afgekomen. Want de wrake Gods zit hun op de hielen, daarvan hebben zij zelf ter plekke kunnen getuigen, die zeer weinigen die er tot hun vreugde met hun leven als buit vandaan zijn gekomen.

VOORSPELLINGEN VAN ZIJN EIGEN DOOD

[8] Hij had de gewoonte zijn eigen mensen op tal van punten de toekomst te voorspellen, zoals duidelijk wordt in wat hieronder volgt.

In de loop der dagen kwam bisschop Balderik, toentertijd een zeer getalenteerde jongeman, de zoon van graaf Ricfried, naar Radboud. Op een dag liet deze twee van zijn mannen erbij komen, namelijk een priester, Ludger, en een soldaat, Richard, en sprak hij tot hen in profetische geest: ‘Deze jongeman die jullie hier voor je zien, wordt, geloof mij, mijn opvolger als bisschop. Door hem zal God de bisschopszetel herstellen en de bezittingen van de kerk met velerlei pracht vermeerderen. Al wat er aan plaatsen is verwoest zal een dag van wederopbouw kennen.’

Nec hoc semel uel bis de eodem adolescente, sed sepe suis predixerat; quod post operum experimento res gesta predictam ueritatem, mundo teste, comprobauit.

Itidem non dissimile. Quodam die missam ipso celebrante, cum legeretur apostolus, quibusdam presbyteris, quorum nomina sunt Eylof cognomento Dodo et Rodwing de cenobio Ebrencensi,¹⁶ inter legendum uocatis: 'Non longum,' inquit, 'mihi instat uiuendi; diligenciam honoris huic adhibete iuueni! Nam hinc post triennium et anni dimidium me, ne dubitetis, ex hac carne migraturum et hunc nostre sedis regimen proculdubio suscepturum.'

Hoc audito, pauore perterriti animoque percussi, steterunt inter spem et metum positi, non modicum ammirantes illud propheticum; tum in sese obstupefactus audiencium quisque, non in uanum audita secum uoluens, obmutuit mutando rerum in cardine non dubius.

[9] Iterum non longo post prefatus iuuenis ordinacionum tempore duos secum sui iuris ducens clericos, Benno et Saxo nominatos, et ueniens rogat episcopum, ut sacri ordinis ab eius manibus susciperent benedictionem. Cui uir sanctus, ut semper erat oris iocundi, subridens: 'Noli,' inquit, 'fili, noli me, quod preuales, ad id opus inuitare. Tuum est, inquam, quod me rogas agere; tuis, non meis – ne obstupescas! – ordinandi sunt manibus, et id primo ordinacionis officium iam anno mediante tercio tuis celebrabis in gaudium.'

16 EmbricensiSurius.

En deze voorspelling over de jongeman deed Radboud zijn mensen niet een- of tweemaal, maar veelvuldig. Nadien, in de praktijk, werd de waarheid van wat voorspeld was door de feiten gestaafd, zoals heel de wereld kan getuigen.

Nog een ander, soortgelijk voorbeeld. Op een dag, toen hij de mis opdroeg en men bij de lezing uit de Apostel was gekomen, riep hij tijdens die lezing enkele priesters bij zich. Dit waren Eylof bijgenaamd Dodo, en Rodwing uit het klooster van Emmerich. 'Ik heb niet lang meer te leven,' sprak hij tot hen. 'Bewijzen jullie alle eer aan die jongeman! Over drie en een half jaar zal ik hier het lichaam verlaten, beschouw dat als zeker, en dan zal hij zeker en vast de leiding over onze bisschopszetel op zich nemen.

Na die woorden was iedereen verschrikt en geschokt en men bevond zich tussen hoop en vrees, in grote bewondering voor Radbouds profetische uitspraak. De toehoorders stonden stuk voor stuk versteld en overwogen bij zichzelf wat ze niet zonder reden hadden gehoord. Zij deden er het zwijgen toe en beseften goed dat dit een beslissend moment was.

GERICHTHEID OP DE DOOD EN OP DE HEMEL

[9] Niet lang daarna, in een periode van priesterwijdingen, kwam diezelfde jongeman opnieuw bij hem, samen met twee clerici, Benno en Saxo geheten, die onder zijn gezag stonden. Na aankomst vroeg hij de bisschop of die twee de inzegening van hun heilige staat uit Radbouds handen konden krijgen. De heilige had altijd al een vriendelijk gezicht en ook nu glimlachte hij. 'Nee, mijn zoon,' zei hij, 'vraag mij toch niet voor een handeling die jij uitstekend zelf kunt uitvoeren. Ik zeg het je, wat je mij vraagt te doen, dat is iets van jouzelf. Jouw handen, niet de mijne, moeten deze mannen wijden, wees maar niet verbaasd! En die wijdingsplechtigheid zul jij tot vreugde van jouw mensen vieren zodra het derde jaar, van nu af gerekend, half verstreken is.'

Ad hec, lacrimis obortis, mente consternatur iuuenis, omnia uel tuta timens, haut credulus auditis. Cui presul solacii manum adhibet, non modico uidens eum estu curarum fluctuare: ‘Ne pau eas,’ inquit, ‘ad talia, nec generositatis aliquid titubet industria. Res ecclesie, que nunc pauper habetur, Dei donis tibi multiplicabitur innumeris, rerum facies inopinate mutabitur.¹⁷ Tu sedis aulam Traiecto, iam multis annorum circulis et adhuc Danorum impulsu desolatam, pristini honoris mutabis¹⁸ in faciem.’

Hec et hiis maiora uir sanctus intimat de futuris, uera ueris inuoluens, que non secus quam ut dicta sunt cuncta per ordinem, ut palam est, suis peruenere temporibus. Nec opus attestari uerbis, quia patet omnium oculis, quod de singulis uaticinii ueritas rerum approbatur testimonio.

Si quando per internuncios inuitaretur instare regis obsequio, solebat blande respondere: ‘Iustum est,’ inquit, ‘sublimioribus obedire potestatibus, sed et episcopalis iuris non esse secularium se implicare negociis. Ad milites Christi, sub cuius castris militant, pertinere quis ambigit, ut ecclesiasticis induti spiritualiter armis pro regis populi que salute et pacis stabilitate cum suis debeant Deum interpellare precibus assiduis, animarum querere lucra, non sectari terrena? Milites ergo regni milicie cingulo precincti beneficiisque cumulati id, ut equum est, exerceant negocii.’

17 mutuabitur *hs.*, mutabitur *Surius*.

18 mutuabis *in hs. gecorrigeerd tot* mutabis.

Daarop schoten de jongeman de tranen in de ogen en hij raakte overstuur. Hij was bang, al was de toestand niet bedreigend,¹⁹ en hij kon zijn oren niet geloven. Toen reikte de bisschop hem een troostende hand, want hij zag wel dat de ander ronddobberde in een zware branding van zorgen.²⁰ ‘Wees maar niet bevreesd voor wat komt,’ zei hij, ‘en laat je edele karakter niet aan het wankelen brengen. De bezittingen van de kerk, die nu als arm geldt, zullen voor jou vermeerderd worden door talloze gaven van God, en het aanschijn der dingen zal onverwacht veranderingen ondergaan. Jij zult het bisschoppelijk paleis in Utrecht, dat al een lange reeks van jaren en ook thans nog verlaten is ten gevolge van de invallen van de Noormannen, herstellen tot zijn roemvolle aanschijn van weleer.’

Deze en nog uitgebreidere uitspraken deed de heilige over de toekomst, waarbij hij de ene waarheid in de andere verpakte. Alles is precies zo uitgekomen als hij zei, in de juiste volgorde en elk ding op zijn eigen tijd. Dat is evident en het is niet nodig het met woorden te betuigen. Iedereen kan het met eigen ogen zien: de waarheid van zijn voorspellingen wordt punt voor punt door de feiten bevestigd.

Telkens als Radboud door tussenpersonen werd uitgenodigd zich bij het gevolg van de koning te voegen, reageerde hij minzaam. ‘Gehoorzaamheid aan hogere machten is een goede zaak,’ zei hij dan, ‘maar het is een bisschop niet toegestaan zich in wereldse beslommingen te verwickelen. Soldaten van Christus, die hun dienst vervullen in Zijn legerkamp, past iets anders, zoals wel niemand zal betwisten. Zij moeten zich geestelijk uitrusten met de wapenen van de kerk en onafgebroken God met hun gebeden benaderen, om het heil van vorst en volk en om duurzame vrede. Zielen moeten zij winnen, geen aards gewin najagen. Als soldaten

19 Vgl. Vergilius, *Aeneis* 4,296.

20 Vgl. Vergilius, *Aeneis* 8,19.

Sicque inspecta lege perfecte libertatis, non blandiciis mouetur ab incepto nec illatis, si ita forsitan euenerit, iniuriis inclinatur umquam a proposito. Se semper considerans [329 R] sue natiuitatis in speculo, maluit soli Deo placere quam hominibus.

Nec dubitandum, quod uir Dei, cum sic longe ante presciret sui obitus articulum, ardente lucerna obuiam Domino se prepararet a nupciis redeunti. Vigilauit utique, confestim ut aperiret pulsanti, triticum mensure Domini sui tanto magis erogando familie, quanto cicius se cognouit Domino rationem de talento red<d>iturum.¹⁹ Nec mortem formidat, cui mori lucrum et uiuere <Christus> erat.²⁰ Pacis, concordie, ueritatis,²¹ ut solebat, suis ingeminat monita. Spiritu pauperem, meritis diuitem, terrenis alienum, superis uicinum, prout humanis possibile est, se anhelat facere. Ieiuniis, psalmodiarum deliciis, uigiliarum exercitiis, elemosinarum et misericordie, ut solebat, exhibitionibus²² infatigatus carnis debitum exornare preuenit.

19 rediturum *hs.*, red<d>iturum *Holder-Egger*.

20 <Christus> *Surius*.

21 caritatis *Surius*.

22 *tussen* solebat *en* exhibitionibus *doorgehaald in hs.*: exhortationibus.

zijn zij omgord met de koppelriem van de hemelse militie en overladen met gunsten, en het is dan ook billijk dat zij zich alleen op dat soort zaken richten.'

Zo luidde de uitleg waarom hij zich volmaakt vrij hield. Geen vleierij deed hem van plan veranderen en zelfs mogelijke beledigingen brachten hem nimmer van zijn voornemen af. Altijd bekeek hij zichzelf in de spiegel van zijn geboorte²¹ en hij wilde liever louter God behagen dan de mensen.

Lang van tevoren kende de man Gods aldus het precieze moment van zijn sterven en er kan dan ook geen enkele twijfel over bestaan: met een brandende lamp bereidde hij zich voor op zijn Heer bij Diens terugkeer van de bruiloft.²² Ja, hij waakte, om onmiddellijk open te kunnen doen zodra er werd aangeklopt; hij deelde de dienstknechten van zijn Heer hun portie tarwe uit,²³ eens temeer naarmate hij beseftte dat hij sneller bij de Heer rekenschap zou moeten afleggen over zijn talent.²⁴ Angst voor de dood kende hij niet, want voor hem was sterven winst en leven Christus.²⁵ Vrede, eendracht, waarheid: daarover prentte hij zijn mensen vermaningen in zoals gewoonlijk. Arm van geest verlangde hij te zijn maar rijk aan verdiensten, een vreemde op aarde maar de hemel nabij, voor zover dat mensen mogelijk is. Met vasten, zalig psalmgezing, beoefening van waken en het hem vertrouwde schenken van aalmoezen en barmhartigheid spande hij zich onvermoeibaar in om het moment dat hij de weg van alle vlees zou gaan luister bij te zetten.

21 Vgl. *Jakobus* 1,23.

22 Vgl. *Mattheus* 25,1-13 en *Lucas* 12,35-40.

23 Vgl. *Mattheus* 24,45-52 en *Lucas* 12,41-48.

24 Vgl. *Mattheus* 25,14-30 en *Lucas* 19,11-27.

25 Vgl. *Filippenzen* 1,21.

[10] Nec pretereundum, quod uir sanctus, ut ipse suis quibusdam asseruit, tanta sublimi mereretur uisitacione²³ uisitari.

Contigit eum quibusdam diebus graui corporis infirmitate detineri et multum sue mortis periculum euadere desperare. Quadam die sancta Dei genitrix semperque uirgo uirginum Maria, duabus de suis, Agne et Tecla, pedissequis comitata, mirande lucis preclara splendore astitit ei, totum implens habitaculum luminis claritate. Qui tante uisionis aspectu territus, non loquendi, sed uix uiuendi fiduciam suscipiens, pre timore semiuiuus emarcuit.²⁴

Cui porta salutis, domina mundi consolacionis huiusmodi medicinam adhibens omnemque timorem cum languore detergens, inquit: 'Ne timeas, Radbode, quod eius aspectum inspicias cui frequenter supplicas. Non te consolari mea dedignor uisitacione, qui me in tua semper habes ad Deum inuocacione. Tu securus esto in uigilando²⁵ et operando ut cepisti.'

Confestim ad hec uerba splendor luminis non comparuit, remanente tamen diu miri odoris fraglancia, et languor omnis, uelut quodam lintheo de corpore sudor extersus, confestim abcessit.²⁶

23 uisione *Holder-Egger*.

24 emercuit *hs.*, emarcuit *Holder-Egger*.

25 in uigilando *hs.*, inuigilando *Holder-Egger*.

26 abcessit *Holder-Egger*.

EEN VERSCHIJNING VAN DE MOEDER GODS

[10] We mogen niet onvermeld laten dat de heilige, zoals hij zelf tegenover enkele volgelingen heeft aangegeven, een hoogverheven bezoek waardig werd bevonden.

Het gebeurde dat hij enkele dagen het bed moest houden. Hij was zo ernstig ziek dat hij de hoop opgaf aan dat grote levensgevaar te kunnen ontkomen. Op een dag verscheen hem de heilige Moeder Gods en altijd Maagd der Maagden Maria, vergezeld van twee van haar dienaressen, Agnes en Tecla, in een fonkelende pracht van stralend licht, dat heel het vertrek vervulde met een schitterend schijnsel. Radboud schrok hevig door de aanblik van dit geweldige visioen en vatte amper moed te leven, laat staan te spreken. Zo kwijnende hij daar weg, halfdood van angst.

Toen heeft de Poort des heils, de heerseres van de wereld, hem het geneesmiddel van haar troost verstrekt en alle angst, met aandoening en al, van hem afgehaald. Dit is wat zij zei: 'Radboud, wees maar niet bang bij de aanblik van degene tot wie jij zo dikwijls je beden richt. Ik acht het niet beneden mijn waardigheid jou met een bezoek te troosten, want jij bent mij ook altijd gedachtig wanneer je God aanroept. Wees maar gerust en ga door met waken en werken.'

Na die woorden was het prachtige schijnsel meteen niet meer te bekennen, maar wel bleef er nog lange tijd een heerlijke geur hangen. De aandoening was meteen helemaal verdwenen, als zweet dat met een linnen doek van het lichaam wordt afgeveegd.

Hec etenim cum clam suis assereret – nolens, dum uiueret, palam fieri –, cuius forme, cuius et habitus, cuius et ornamenti sancta uirgo uirginum sibi uidebatur apparere, non reticuit, tamen eius pulchritudinem non posse testabatur <satis>²⁷ ammirari. Sanctas uero uirgines Agnem et Teclam – sic enim, ipso audiente, se fatebantur esse nuncupatas – tam uultuum qualitate quam uestium scemate posse testatus est dinoscere.

[11] Igitur ex prefati uaticinii tempore transactis triennii annique dimidii diebus, infra pagum Drente nuncupatum suis commorans in locis ui februm tangitur. Quod mox ut sensit, inde suis secum iter accelerare iussit, ne, grauiore inualescente febre, fieret impossibilitas abeundi. Nam ex eodem pago circa hyemis tempora non facilis est exitus. Nec mora, tanti patris languore turbati, iussui tamen eius obtemperantes, uersus Othmarshem pergere tendunt. Ibi eciam, si fuerint diuinitus ammoniti, dimitterent, sepulturam eligerent. Hunc locum situ decorum, paruo tamen adhuc oratorio, sepe solebat incolere.

Illic enim ad uotum suis dispositis, non defessus Dei famulatu, non languoris impulsu fatigatus, sed uultu hilaris, mortis intrepidus, ut ad Christi conuiuium inuitatus, iam corpore premortuo, uiuificato spiritu, nec labia cessant uel lingua in extremis psalmodum ab organis.

27 <satis>*Surius*.

Radboud deed hierover vertrouwelijke mededelingen aan zijn mensen – hij wilde niet dat het algemeen bekend werd zolang hij nog leefde. Daarin verzweeg hij niet hoe de Maagd der Maagden op hem overkwam toen zij verscheen, wat zij droeg en hoe zij was getooid. Maar voor haar schoonheid, zo verklaarde hij, kon geen bewondering toereikend zijn. En wat de heilige maagden Agnes en Tecla betreft – want zo zeiden ze dat ze heetten, dat had hij zelf gehoord – betuigde hij dat hij hen had kunnen herkennen, zowel aan hun edele gezichten als aan hun fraaie kledij.

HET EINDE NADERT

[11] Op een bepaald moment was een periode van drie en een half jaar verstreken sinds de eerder genoemde voorspelling. Radboud verbleef toen in zijn onderkomen in de streek die Drenthe heet, waar hij last kreeg van hoge koorts. Meteen toen hij dat merkte gaf hij zijn mensen opdracht ijlings met hem op weg te gaan, want als de koorts nog in hevigheid toenam zou vertrek onmogelijk worden. In de wintertijd komt men namelijk niet gemakkelijk weg uit die streek. Ze wachtten geen moment en ondanks hun ongerustheid over de aandoening van hun grote vader gaven ze toch gehoor aan zijn opdracht en vertrokken richting Ootmarsum: op een ingaving van bovenaf zouden ze hem daar moeten achterlaten en een plekje moeten uitkiezen voor zijn graf. Het is een mooi gelegen plaats, maar de kerk is er nog altijd heel klein. Radboud verbleef hier geregeld.

Zodra zijn mensen er de posities hadden ingenomen die hij wenste, bleek hij onvermoeibaar in zijn dienst aan God en niet uitgeput door zijn hevige aandoening. Met een vrolijk gezicht, onverschrokken voor de dood, leek hij een genodigde voor het feestmaal van Christus. Terwijl zijn lichaam al voorging in de dood, leefde zijn geest op, en tot op het allerlaatst hielden zijn lippen en tong niet op psalmen ten gehore te brengen.

[12] Miro ferunt modo, ut astantes lacrimarum ymbre perfusi, quod similis gaudenti, dum lingua uiueret, dum or is alitus alcius²⁸ superfuit, non cessaret semper inter psalmos reciprocando *Ecce leti laude* iocunde modulari. Sic enim incipit antiphonarum prima de sancti Martini responsoriis a se compositis. Nec dubium erat inter hec astantibus, quod angelicis iam tunc uallatus auxiliis nil pertimesceret tenebrarum ymagines. Nec procul esse credimus specialis patroni uisionem, cui sic, quasi hunc alloquens, canore uocis <sonitu>²⁹ applaudit.

Tandem Nouembre finem sui claudente, diem clausit extremum, migrans feliciter ad Dominum. Mox sanctum corpus impositum feretro clerus et populus cum ymnis et psalmodiis omnique ueneracione tanti patris ex- [329V] equias ducendo, Dauentrie ut appropinquabant, ciuitas omnis lugubri commota tumultu ruit in obuiam. Vox lugencium mixta psalmodiis mesto funeris duplicatur in officio; cum omni honoris frequentia infra parietes ecclesie deportatum, septentrionali plaga tumulatur.

Corpus imponitur sarcofago, spiritus exultat in Domini sui gaudio, cui seruiuit in hoc seculo, cui est honor, potestas et gloria per secula seculorum. Amen.

28 alcuis wordt weggelaten door Holder-Egger.

29 <sonitu> deze uitgave, <salutatione> Holder-Egger.

OVERLIJDEN EN BEGRAFENIS

[12] Dit deed bij de aanwezigen de tranen over de wangen stromen. Het is wonderlijk wat zij vertellen: Radboud maakte de indruk van een blij mens, en zolang zijn tong bewoog, zolang hem nog ruim adem restte in de mond, zette hij tussen de psalmen steeds weer op opgewekte toon als keerzang ‘Welaan, in blijde lofzang...’ in. Zo begint namelijk de eerste antifoan voor de heilige Martinus in de door hemzelf gecomponeerde beurtzangen. Voor de hierbij aanwezigen was er geen twijfel mogelijk dat Radboud reeds op dat moment was omgeven door scharen engelen en geen enkele vrees had voor het duister met zijn drogbeelden. Bovendien, zo geloven wij, zal hem een visioen van zijn patroonheilige nabij zijn geweest. Zozeer zong hij die met helder stemgeluid toe, het was alsof hij hem direct aansprak.

Ten slotte, toen november ten einde liep,²⁶ brak Radbouds laatste dag aan en hij ging op naar de Heer: het was een gelukkig einde. Zijn heilige lichaam werd op een draagbaar gelegd, en onder begeleiding van hymnen en psalmen door de clerus en het volk vond de uitvaart van deze grote vader in alle eerbied plaats. Zodra men Deventer naderde, stormde de gehele burgerij de stoet met intens rouwmisbaar tegemoet. De stemmen van rouwenden vermengden zich met het psalmgezang tot een droevig, tweevoudig begrafenisritueel. Met alle eerbetoon werd het lichaam de muren van de kerk binnengedragen en daar aan de noordzijde ter aarde besteld.

Radbouds lichaam werd in een sarcofaag gelegd, maar zijn geest jubelt in de vreugde van zijn Heer. Hem had hij in deze wereld gediend en Hem zij de eer, macht en glorie tot in de eeuwen der eeuwen. Amen.

26 29 november 917.

OVER VERTALING EN TEKST

Deze vertaling van de *Vita Radbodi* vormt de eerste integrale, getrouwe Nederlandse versie van de tekst. Voor het Latijn is uitgegaan van de uitgebreide versie van de biografie, die tegenwoordig geldt als de oudste en beste variant van het heiligenleven.

De Latijnse tekst is overgeleverd in slechts één handschrift, dat berust in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (70 E 21). Voor deze uitgave is het handschrift opnieuw onderzocht en vergeleken met de gedrukte versies. De hier geboden Latijnse tekst is in bewoording en spelling zoveel mogelijk naar het handschrift en vertoont daardoor enige veranderingen ten opzichte van de editie van Holder-Egger uit 1887. Zo is de middeleeuwse spelling, die in het handschrift wordt gebezigd, hier vrijwel overal overgenomen, terwijl oudere gedrukte versies de spelling deels normaliseren naar het klassieke Latijn. Met name gaat het om *e* i.p.v. klassiek *ae* en *ci* (voor een klinker) i.p.v. klassiek *ti*. (Alleen *ij* voor *ii* is niet overgenomen, omdat het hier, blijkens afgebroken vormen, niet gaat om een wezenlijk andere spelling, maar om een schrijfvariant.) Verder kon in een aantal gevallen de lezing van het handschrift in ere hersteld worden. De geïnteresseerde lezer kan de details vinden in de tekstkritische noten bij de Latijnse tekst.

De verdeling van de tekst in hoofdstukken berust op de rubricering in het handschrift en is identiek aan die van Holder-Egger. Steeds is in de hier afgedrukte Latijnse tekst gemarkeerd waar een nieuwe bladzijde in het handschrift begint. De nadere indeling van de tekst in alinea's en de interpunctie zijn specifiek voor deze uitgave; het doel was hierbij om de lezer zoveel mogelijk tege-

moet te komen en de leesbaarheid van de tekst te verhogen. De alinea-indeling in de tekst en de vertaling is dezelfde.

De stijl van de anonieme auteur van de *Vita Radbodi* is enigszins plechtstatig en bloemrijk, wat hier en daar tot onduidelijkheden leidt. De wezenlijke betekenis van de tekst is echter vrijwel nergens onzeker. De kortere versie van de levensbeschrijving (zie ook de inleiding) heeft nuttige hulp geleverd bij de interpretatie van enkele lastige passages.

De vertaling beoogt zo goed mogelijk recht te doen aan het formele Latijn en het vrome karakter van de tekst. Tegelijk geldt het grondprincipe dat de vertaling bovenal leesbaar moet zijn voor een hedendaags publiek en dus een adequaat Nederlands moet hanteren. Daarom zijn bijvoorbeeld waar nodig lange zinnen gesplitst of is de volgorde van zinsdelen aangepast. Ook op het niveau van losse woorden en uitdrukkingen waren soms vrijheden nodig. Elke paragraaf wordt voorafgegaan door een samenvattend tussenkopje. Het beoogde totaaleffect is dat de lezer toegang krijgt tot de 'vreemde' middeleeuwse tekst in een stijl die toch ook als 'eigen' herkenbaar is. Onze dank gaat uit naar Arpad Orbán en Joke Gehlen-Springorum, die een eerste versie van tekst en vertaling meelazen. Deze uitgave verscheen voor het eerst in 2004. We danken de medewerkers van Radboud University Press, die deze heruitgave mede mogelijk maakten.

Peter Nissen en Vincent Hunink

OVER DE AUTEURS

PETER NISSEN (1957) vervulde van 1998 tot zijn emeritaat in 2021 vijf leeropdrachten aan de Radboud Universiteit: kerkgeschiedenis, geschiedenis van het christendom, cultuurgeschiedenis van de religiositeit, spiritualiteitsstudies en oecumenica. Daarnaast is hij aan de Universiteit Tilburg werkzaam geweest als bijzonder hoogleraar cultuur in Brabant (1994-1999) en hoogleraar cultuurgeschiedenis van het christendom (2008-2009). Hij was van 2003 tot 2007 decaan van de Faculteit der Theologie van de Radboud Universiteit en van 2010 tot 2016 voorzitter van Noster, de landelijke onderzoeksschool voor theologie en religiewetenschap.

VINCENT HUNINK (1962) is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij werkt bij de opleiding Griekse en Latijnse taal en cultuur van het departement GKO (Geschiedenis, Kunstgeschiedenis en Oudheid) en bij RICH (Radboud Institute for Culture & History). Van zijn hand verschijnen sinds 1992 talrijke vertalingen van vooral klassieke auteurs. Recent publiceerde hij onder meer werk van Cicero, Seneca, Tacitus en Augustinus (www.vincenthunink.nl).

De Lage Landen in de vroege Middeleeuwen. Het christendom is in opmars, mede door de inzet van missionarissen als Willibrord en Bonifatius. Toch verloopt het proces van kerstening moeizaam. Dat is goed te zien in het *Leven van Radboud*, een tiende-eeuwse Latijnse levensbeschrijving van bisschop Radboud van Utrecht (ca. 850-917).

Radboud wordt erin afgeschilderd als een vrome, serieuze en studieuze jongeman, die na vele jaren van studie wordt geroepen tot het bisschopsambt. Als bisschop krijgt hij problemen met ongelovige Friezen en woeste Noormannen. Zo ziet hij zich gedwongen zijn zetel te verplaatsen van Utrecht naar het veiliger Deventer.

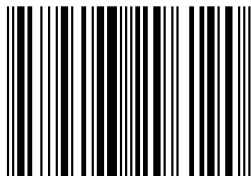
De tekst biedt een positief portret van Radboud als heilige voorbeeldfiguur. Hij treedt voortvarend op, verricht wonderen en bezit, uiteraard, ook profetische gaven. Zo voorspelt hij ruim op tijd zijn eigen einde. De tekst eindigt met een visioen van de Moeder Gods en met Radbouds dood en begrafenis.

Zo'n twintig jaar na de eerste uitgave door Peter Nissen en Vincent Hunink wordt de tekst nu opnieuw uitgebracht naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de Radboud Universiteit.

Peter Nissen (1957) is emeritus hoogleraar Kerkgeschiedenis en Oecumenica aan de Radboud Universiteit Nijmegen en emeritus hoogleraar Cultuur in Brabant en Cultuurgeschiedenis van het christendom aan de Universiteit Tilburg.

Vincent Hunink (1962) is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

ISBN 978-94-9329-619-0

9 789493 296190 >

Radboud Universiteit
SINCE 1923

www.radbouduniversitypress.nl